

הרב יואל קטן

לקט מיבול ספרותנו התורנית בשנת תשע"ח

סקירה וביקורת

סקירות קצרות בסגנון אישי של ספרים מפירות בתי המדרש שלנו שנדפסו במהלך שנת תשע"ח*

אג'נדה צבאית (?). כיצד תפיסת המגדר חודרת אל תוך צבא העם. פמיניזם, מגדר וצבא אל מול ערכי היהדות. סדרת מאמרים על פי שיעורים מאת הרב יגאל לוינשטיין. עורכים: אלימלך קליין ודוד וכלט. עלי, תשע"ח. 16 עמ'. (3390040@gmail.com)

דבריו של הרב לוינשטיין, מראשי הישיבה הגבוהה שליד המכינה הקד"צ בעלי, בעניין היחס לבעלי הנטיות ההפוכות ובעניין הגישות שחדרו לצבא בנושא שילוב נשים ובנושאים אחרים, עוררו כבר כמה סערות. כצפוי הדברים כפי שהם עוותו בדרך כלל בתקשורת אם מעט ואם הרבה, ולדעת כמה מתלמידיו ואוהביו של הרב לוינשטיין לא נותר אלא 'לרדת אל העם' – להציג את משנתו בנושא לפני הרבים באופן ממוקד ואישי וישיר, ע"י חלוקה מאסיבית של חוברות ובהן עיקרי דבריו בנושאים אלו כשהם ברורים ומסודרים. הרב יגאל אומר דברי טעם, ובקי בחומר שעליו הוא מדבר, גם בזכות עברו הצבאי, גם מתוך הידע התורני שלו, ובעיקר בעקבות הקשר ההדוק שלו עם בוגרי מוסדות עלי המשרתים בכל זרועות הצבא ובמיוחד ביחידות הקרביות, כך שאין חשש שיש בידו מידע שגוי או לא-מעודכן, או שהוא אינו מבין את דרכי המערכת הצבאית או טועה בהבנת גישת התורה. י"ג פרקים קצרים מכילה החוברת, ובהם ביאור המושגים 'מודרנה' ו'פוסט מודרניזם', הסבר על נפש האדם ועל זהויותיה השונות, היחס הבעייתי לערכים בגישה הפוסט מודרנית, התפתחות הפמיניזם והפמיניזם הרדיקלי בדורנו, משמעות הביטוי 'מגדר' בהקשרו הפוסט מודרני, דרכי כניסת האג'נדות הקיצוניות בתחום הזה לצה"ל, המשמעות המעשית והסכנה הרבה בהטמעת המושגים והגישות האלו בצבא לוחם המגן על עמו, והנזקים שעניין זה גורם ועלול עוד לגרום בטווח הקצר והארוך. לא קל לקרוא את הדברים, הם גורמים

* חלק מהסקירות נדפסו לראשונה במדור 'נתקבלו במערכת' של הרבעון 'המעין', והובאו לכאן במהדורה מורחבת ומתוקנת. אשמח לקבל תגובות והערות וביקורות בדואל wso@shaalvim.co.il. י"ק.

לאי נוחות ולפעמים אף לחוסר רצון לקבלם, אך בדרך כלל האמת עדה לעצמה – למרות כל ההכחות מצד הרמטכ"ל והפוליטיקאים משהו לא מריח טוב בדרך שבה הצבא מתייחס (כמו גם גופים רבים אחרים!) לערכים היהודיים והצבאיים שעליהם הוא עומד ולשמם הוא קיים. יהי רצון שהדברים שבחוברת יעשו את הרושם הראוי, ושיתוקן בצבא ההגנה לישראל כל הדורש תיקון.

אדר היקר. רעיונות ורשמים לתולדותיו של אותו צדיק, גאון ישראל ותפארתו, נזר הקודש, מרן אליהו דוד רבינובביץ תאומים זצ"ל. מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. מבואר בידי חגי לונדין. שדרות, מכון שדרות התורה, דברי שיר, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשע"ח. 292 עמ'.
(info@ybook.co.il)

סדרת 'הראי"ה קוק המבואר' ממשיכה את תנופתה. הפעם נמצא לפנינו הספרון 'אדר היקר', תולדותיו של האדר"ת ומעט גם של אחיו התאום הרב צבי יהודה רבינובביץ-תאומים, שניהם חותניו של מרן הראי"ה זצ"ל, שזורים ברעיונותיו הגבוהים והמיוחדים והמאירים של רואה האורות, כשהם מוסברים בחן ושכל טוב ע"י אחד מגדולי המבארים והמפיצים של תורת הרב בדורנו הרב חגי לונדין, ר"מ בישיבת ההסדר בשדרות ואיש חיל רב פעלים. העריכה המוקפדת והסידור הנאה של הסדרה כולה מהווים מסגרת מתאימה לספר עצמו המופיע מקוטע ומנוקד ומפוסק, עם ביאור מילולי ותוכני בחלק התחתון של העמוד, עם ביוגרפיה קצרה ומבוא בראשו ורשימה מפורטת של ספרי האמונה של הרב עם מקום וזמן הדפסתם ועוד בסופו. הספר מסתיים בתפילה של הרב קוק שזכותו של האדר"ת תעמוד לכל הלומדים ממעשיו ומשתדלים להיות דבקים במידותיו הנעלות והתורניות, ולנו אין אלא להתרגש מהעדנה המחודשת שקמה לכתבי הרב שנכתבו לפני יותר ממאה שנה, ונלמדים כעת בכמויות ובאיכויות מדהימות.

אוהל מועד. הגיגי מועד וחג. 'ונס יגון ואנחה' – בין המצרים וט' באב, אגדות החורבן, המקדש. איציק אמת. טנא, תשע"ח. שמא עמ'. (5684691)

הרב אמת משמש כראש ישיבת אשתמוע, שנמצאת סמוך לשוב שמעה בין באר שבע לחברון, לצד שכנו וידיד-נפשו הרב איציק אידלס. שניהם אנשי תורה וחינוך שגורשו עם משפחותיהם מגוש קטיף לפני י"ג וחצי שנים, ושניהם החליטו להמשיך עם משפחותיהם במשימת חיזוק יישוב הארץ, וכך הגיעו יחד לשוב טנא-עומרים שבדרום הר חברון. בהמשך התפנו שניהם מעיסוקיהם החינוכיים האחרים וייסדו את הישיבה באשתמוע, שם הם מרביצים תורה ואמונה וחסידות

ואהבת העם והארץ בבחורי חמד מקשיבים. במשך השנים התמיד הרב אמת לדרוש לפני הקהל, אם בעצמונה, ואם ב'עיר האמונה' אחרי הגירוש, מול קהלים מקשיבים במקומות שונים ועתה בישיבתו, כאשר הוא מחבר נגלה ונסתר, אהבה ואמונה, חדש וישן, בעיקר סביב מועדי השנה, ותמיד בנימה אופטימית ומחבבת ומלטפת ומאירה. הדברים על המועדים וקדושתם ומשמעותם לדור ולדורות מלוקטים בקפידה מדברי קדמונים וגדולים בתוספת הגיגים ותובנות משלו, ויש בהם ערך לדורות. את הדברים העביר אל הכתב, וזהו כבר הספר הרביעי שהוא מוציא לאור. במשנתו של הרב אמת, גם בדברים שנאמרים סביב אבלות שלושת השבועות ותשעה באב, העיקר הוא הבניין – בניין המקדש ובניין התורה ובניין הארץ, כאשר החורבן הוא שלב בלתי נפרד מהשתלשלות ההיסטוריה היהודית וכל מה שהיא מייצגת – אבל הוא זמני בלבד. כך בפרק על 'התקן הישראלי' כותב המחבר על חיי היום-יום של האיש הישראלי שמבטאים במהותם את הקשר שלו למקדש, ממנו הוא נוטל את המחויבות שלו לסדר ולהתמדה ולקשר בין העולם הזה לעולמות העליונים, שהם למעשה עיקרו של עולם. המחבר משלב בכתביו מדברי אדמו"רי גור והרב קוק והרב מקוז'גלוב רא"צ פרומר הי"ד ראש ישיבת חכמי לובלין (דרך אגב, למיטב ידיעתי מעולם לא היה אדמו"ר!) והרב צבי יהודה קוק והמהר"ל וכמובן פסוקי התנ"ך והתלמודים והמדרשים, הכל נשזר לשרשרת זהב אחת באופן מובנה ואלגנטי ונוגע ללב, נחמה גדולה לאבלי ציון וירושלים. בעשרים וכמה פרקים מקיף הרב אמת את ענייני בין המצרים ותשעה באב, גורמי החורבן והדרכים לתיקונו, כש'עין במר בוכה ולב שמח' – האבלות עצמה מוכיחה את חיוניות העתיד המובטח והמשמח של בניין הנהרסות וניחום אבלי ציון, קונטרס שלם על אגדות החורבן, פרק על שבתות הנחמה ופרק על ט"ו באב, ופרקים העוסקים במקדש ובתיקונו, בעשר הקדושות שבארץ ובעיר ובמקום – ובחיים במקדש, בכלי המקדש ובכהנים בעבודתם, באופטימיות שבעבודת הכהנים ובעלייה לרגל ועוד ועוד. הפרק האחרון מסתיים בצוואה שכתב זקן-זקנו של מחותנו של הרב אמת, ובו הוריש בשנת ת"ד, לפני כמעט 400 שנה, את הזכות לגור בביתם שהיו לו בירושלים לצאצאיו, אולם את הדירה עצמה השאיר בבעלותו 'כדי להיות לי דירה פה ירושלים תוב"ב בביאת משיחנו... והכל שריר ובריר וקיים'.

אורות התחיה. חלק א. הרב אברהם יצחק הכהן קוק. עם ביאור מאת הרב זאב סולטנוביץ'. 418 עמ'; **אורות מאופל.** עם ביאורים מאת הרב זאב סולטנוביץ'. 508 עמ'. הר ברכה, מכון הר ברכה, תשע"ח. 508 עמ'. (9709588)

הרב סולטנוביץ' החרוץ וברוך-הכשרונות מלמד כבר שנים רבות אמונה ותנ"ך והיסטוריה יהודית ועוד בישיבת הר ברכה שבראשות ידידו הרב אליעזר מלמד, ובמוסדות אחרים. כפעם בפעם מוציאים לאור תלמידיו הקשובים והנאמנים את פירות לימודו והוראתו בספרים משובחים ומאירים, והפעם מדובר על שני ספרים: ביאור מעמיק לחלק הראשון של 'אורות התחיה' שבתוך ספר 'אורות' של מרן הרב קוק זצ"ל, ושל החלקים המרכזיים של ספר 'אורות', והם 'ארץ ישראל', 'המלחמה', ו'ישראל ותחייתה'. לא תמיד דברי מרן הרב זצ"ל ברורים ללומד שאינו ותיק ובעל ניסיון בעיון בכתביו, וכאן נפרש לפניו ביאור רחב ובהיר, בתוספת השלמות היסטוריות ופילוסופיות וספרותיות המרחיבות את הדעת. כתלמיד ותיק של הרב צבי יהודה זצ"ל השקה הרב זאב את תלמידיו מה שדלה מרבו הרצי"ה בתוספת נופך מיוחד, ותלמידיו העורכים העבירו אל הכתב סולת נקיה, הראויה לפדנטיות הלמדנית של הרב סולטנוביץ'. הפיסקאות מדברי הרב מנוקדות ומודגשות, וכמתוך זרימה טבעית מופיעים לפני ואחרי ובאמצע הקטעים המודגשים האלו ההסברים והתוספות של הרב זאב, ויהי המשכן אחד. דוגמא קטנה: הרב זצ"ל כותב 'הננו נקראים להיכון לקראת האור הגדול הזה, לדעת מה אנו ומה תפקידנו ומה נשמתנו בכל איתנותה דורשת מאתנו', והרב זאב ממשיך את הדברים: ... 'אי אפשר להגיד שתפקיד האומה הוא לשרוד ותו לא. החזון שבתורת ישראל צריך לתת תקווה לאנושות כולה, לכל צורות החיים. מקדש הוא לא רק בית כנסת גדול, נבואה אינה רק חוויה של קרבת אלוקים ותכנים מקומיים שמקבל הנביא למסור לציבור'... או למשל בפרק הראשון, 'המלחמה', המתאר את חזונו של הרב על ההתפתחות בעולם בכלל ובארץ ישראל בפרט שתגיע בעקבות מלחמת העולם הגדולה והנוראית שעומדת להסתיים (כשעדיין לא ידעו אז שזו, המלחמה העולמית הראשונה, היא כאין וכאפס לעומת השנייה שתבוא בעקבותיה), פותח הרב סולטנוביץ' במבוא שבו הוא מדגיש שיותר מאשר חוזה הרב את השינויים המדיניים העומדים על הפרק במוצאי המלחמה – הוא מביט על המשבר התרבותי והערכי שיבוא בעקבותיה, ומנתח את התגובות השונות האנושיות והלאומיות שיתרגשו ויבואו לעולם בדור שאחריה. בתוך הסבריו שזור הרב זאב תיאורים על המלחמה הנוראה ולכאורה חסרת התכלית ההיא, שלא יתכן שבאה לעולם ללא תוכנית אלוקית מדויקת ומכוונת. הפרק על המלחמה מסתיים בפסוק 'אור חדש על ציון תאיר', אור חדש שאנו מתפללים לזכות לראותו בעיתו ובזמנו. בניגוד מהופך לראייה הברורה והמאירה של מרן הרב בעל האורות – מספר הכותב שהסופר הטראגי יוסף ברנר הי"ד הוזמן פעם להשתתף ב'סעודה שלישית' בבית הרב קוק ביפו, אבל הוא סירב והשיב: 'הרב הזה רואה אור, ואני רואה חושך, חושך, חושך'!... פסקה אחר

פיסקה מרגיש הקורא כאילו הוא עומד לפני הרב זאב המסביר, כשמאחורי גבו נמצא רבו הרצי"ה, ומאחוריהם דמותו הגדולה של מרן הרב זצ"ל עצמו... יישר כוחם של העורכים שזיכו אותנו בכרכים נאים ואסתטיים אלו. יש לציין שהספרים דומים בעיצובם החיצוני לסדרה המכונה בחיוך 'הש"ס הלבן', סדרת כתבי הראי"ה בהוצאת מוסד הרב קוק, אבל נשמר ביניהם הבדל חזותי מספק.

אות היא לעולם. דיני רפואה בשבת. הרב גיורא ברנר. רחובות, הלכתא, תשע"ח. 103 עמ'. (g7314581@okmail.co.il)

הרב ברנר משמש כבר כעשר שנים ראש בית המדרש בגבעת אסף שבצומת ה'טי' בדרך לבית אל, והשנה פתח 'כולל' נוסף בעיר רחובות. עיקר עניינו הוא בגידול אנשי הלכה שיהיו בעתיד בעז"ה רבני קהילות ופוסקי הלכות, אחרי שהתרגלו שנים ללמוד את ההלכות מתוך סוגיות הש"ס והראשונים כדי להקיף את נושאי ההלכה משורשם, ולא רק כליקוט דברי פוסקי דורנו. מתוך שיטת לימוד והוראה זו הוא זכה להוציא כבר כמה וכמה חיבורים קטנים וגדולים העוסקים בנושאי הלכה שונים, והפעם בענייני רפואה והלכה. עיקר החוברת עוסק בהגדרת חולה שיש ושאין בו סכנה, מהם גבולות 'סכנת אבר' במציאות הקיימת בדורנו, מהו הקו המבדיל בין 'מקצת חולי' לבין מיחוש, מתי מותר ומתי אסור להשתמש בתרופות בשבת, ונושא יחודי – טיפולי שיניים בשבת: אחרי התייעצות עם רופאים מגדיר הרב ברנר חלק מבעיות השיניים כבעלי פוטנציאל לפיקוח נפש שמותר לחלל עליהן את השבת, כמו למשל מי שסובל מכאב חזק בשן הנובע מדלקת מוך השן, או מי שהכאב אצלו מלווה בנפיחות בפה וכמות ניכרת של מוגלה סביב השן הפגועה, או מי שסובל מדלקת חניכיים חריפה ועוד, ובהערות הוא מאריך בהסבר הרפואי וההלכתי לכך. יישר כוחו של הרב ברנר על הרבצת התורה האיכותית שלו בעל פה ובכתב.

אמונת עתיד. כתב עת למאמרים המשלבים מחקר תורני ויישום הלכתי בארץ ישראל. עורך: הרב יואל פרידמן. גליון מספר 120, תמוז תשע"ח. שבי דרום, מכון התורה והארץ, תשע"ח. 154 עמ'. (08-6847325)

עשרה מכונים העוסקים בחקר ויישום ההלכה בארץ הצטרפו ל'מכון התורה והארץ' וליתר דיוק לכתב העת שלו, ובמשותף הם מוציאים לאור כל שלושה חודשים בטאון ובו סקירות ומחקרים וחידושים בכל התחומים ההלכתיים-מעשיים בארץ: חוק ומשפט וכשרות וטכנולוגיה ורפואה וכלכלה וחקלאות וחברה ומדינה וגם הכנות לבניין בית המקדש. אחרי המדור המרתק 'תשובות קצרות' ובו תליסר בירורי הלכה קצרים שנפסקו למעשה במכונים השונים

בנושאים הנ"ל, כמו למשל דין בר מצרא בקיבוק, עד מדינה בהלכה, כשרות כלי בד, גוון התכלת ועוד, ומאמרים כבדים יותר בהמשך במדור 'הארץ ומצוותיה', 'כשרות והלכה', 'משפט התורה' (ובו בין השאר בירור מחודש על פטור מגיוס של מי שתורתו אומנותו), 'כלכלה והלכה' (ובו בין השאר 'מבט תורני על מאבק הנכים'), 'רפואה והלכה' (על כריתת רחם ותחליפה ועל דין כתם על בגד שקוף), 'מקדש והלכה' ותגובות. יישר כוחו של העורך, ושל ראשי המכונים ששיתוף הפעולה הפורה ביניהם לא יסולא בפז.

ארי בין העולמות. סיפור חייו ומשנתו של הרב אריה בינה. אביעד הכהן. ראשון לציון, ידיעות ספרים, תשע"ט. 528 עמ'. (info@ybook.co.il)

מורי הרב אריה בינה זצ"ל, מייסדה וראשה של ישיבת 'נתיב מאיר', ידוע, לצד הרבנים נריה וצוקרמן בכפר הרא"ה והרב יגל בפרדס חנה זצ"ל, והרב יוסקה בא-גד שיח' בנחלים ועוד כמה אחרים, כאחד ממייסדי ובוני עולם הישיבות התיכוניות, שגרם למהפך משמעותי בחינוך הנער הדתי בארץ, ובעקבותיו לשינוי-עומק בחברה הדתית-לאומית. ר' אריה היה גם אחד השותפים הבכירים בבניין ישיבות ההסדר וכל מה שהגיע אחריהם – הכוללים ומכוני ההוראה שעל ידן, האולפנות והמדרשות והגרעינים התורניים שהקימו בוגריהן, ומילוי הארץ במוסדות וישובים תורניים מכל הסוגים. רבים היום אינם מסוגלים לתאר לעצמם את המצב הירוד של החינוך הדתי בעשורים הראשונות של המדינה, את הסחף האדיר של בני נוער ממשפחות שומרות מצוות לעבר עולמם וחייהם של חבריהם החילוניים, הצברים 'פי הבלורית והתואר' השולטים והמנצחים. לולא כמה מחנכי-על כנ"ל שעמדו בפרץ – ספק אם היה נותר היום מי שיקרא דברים אלה, עד כדי כך... ר' אריה היה מראשי המושכים בעול, היוזמים, הפועלים והמפעילים כדי לשנות את הכיוון החינוכי של הנוער הדתי, עשה והצליח בעז"ה. אולם נוסף על סיפור פעולותיו החינוכיות הכבירות ותפקידו המכריע בהקמת ישיבות רבות – הביוגרפיה האישית של ר' אריה מרתקת, מילדותו בעיר סלונים, דרך לימודיו בישיבות ליטא המפורסמות וקשריו ההדוקים עם גדולי אותו דור – ובעיקר עם המשגיח הגדול רבי ירוחם ממיר, עלייתו בגפו לארץ כבן-ישיבה חלוץ שנלחם על כל יום עבודה בבניין בתי העיר ת"א, שנותיו כחבר מושב ועובד-אדמה בראשית ימי כפר הרא"ה – שמוצא גם זמן ללימוד תורה מעמיק ולהתכתבויות תורניות עם גדולי תורה בארץ ובחו"ל, כר"מ השיעור הגבוה בישיבת כפר הרא"ה (אחרי עבודתו היומית במשק החקלאי הפרטי שלו והחלפת הבגדים והמגפיים...), כחייל מתנדב בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה וכשבוי בידי הגרמנים במשך כמעט ארבע שנים ועוד. לאחר המלחמה חזר ר' אריה להיות ר"מ וחקלאי בכפר הרא"ה,

ואח"כ עבר לירושלים והקים את ישיבת בני עקיבא 'נתיב מאיר' באחת החורבות שנותרו מקרבות מלחמת השחרור על הר ציון, סמוך לגבול הירדני, משם עברה הישיבה לבית וגן, והשאר כבר באמת היסטוריה. פרופ' אביעד הכהן, משפטן ידוע שנטל על עצמו את מלאכת הכנת הספר וביצעה בנאמנות ובמיומנות, מדגיש שאין מדובר בספר ביוגרפיה מדעי מדוקדק - אלא באוסף סיפורים ועובדות והערכות ועדויות פחות-אז-יותר על פי סדר כרונולוגי, שמציג את האריה החי כפי שהוא היה באמת - שילוב מדהים ואיכותי ונדיר של איש רוח ואיש מעשה, מחנך ואיש אדמה, לוחם ו'מוסרניק', תלמיד גדול לרבותיו בישיבות ליטא ורב גדול לתלמידיו בישיבות בני עקיבא בארץ ישראל הנבנית, דמות שאין רבות כמותה. לאלפי תלמידיו ומוקיריו של הרב אריה בינה זצ"ל הספר הזה הוא ספר חובה, שהצצה בו מדי פעם עשויה לשוב ולהגביה בהם את הדרישות מעצמם, לתת להם פרופורציות לגבי מה חשוב באמת בחיים ובעיקר מה פחות, להזכיר להם שמסירות נפש יומיומית אינה חייבת לפגוע בחיוך ובשמחת החיים, ושיתכן שילוב אמיתי של רכות ותקיפות ושל תורה עם חלוציות ובניין הארץ, עם עוד כמה ניגודים-לכאורה שחיו בהרמוניה מלאה בדמותו של מורנו ורבנו ר' אריה זצ"ל.

בחרבי ובקשתי. פתח לעולמה של התפילה. אלעד דוד וידר. פתח תקוה, תשע"ח. 5+90 עמ'. (eladvi148@gmail.com)

לא כל יום מדפיס תלמיד ישיבה תיכונית קונטרס מכובד ומעניין ומלא תוכן ובעל תועלת לרבים. אולם זה בדיוק מה שעשה אלעד וידר, תלמיד כיתה י"ב ב'נחלים', שהוציא לאור חוברת ובה ביאורים ובידורים על התפילה, משמעותה, חשיבותה, פעולתה ועוד, המיועדת בעיקר לצעירים בני גילו, ומבקשת לשדרג את יחסם לתפילה. כדי לעניין את הקוראים החוברת סובבת סביב סיפורו של נער בשם רועי שטרן, תלמיד ישיבה תיכונית מן המניין שיחסו לתפילה אדיש עד מתנכר, ובמהלך הסיפור הוא מתחיל להבין ולהפנים את עומקה ומתיקותה של התפילה לבורא עולם, המבטאת למעשה יצירת קשר יומיומית עם אדון-הכל, ומשפיעה באופן מיידי על כל צידי החיים, שהרי אין דומה יהודי, בעיקר נער צעיר, שמקיים את חובותיו עקב הרגלים ומשמעת ובלי להרגיש שהוא עובד ה' - לבין מי שהתפילה ממלאת את יומו ומקרינה על כל מהותו ועל כל מעשיו. הסגנון בחוברת מושך וזורם ו'נערי' ועכשווי, התוכן עמוק וחשוב אך לא מכביד, וכל פרק מסתיים בסיכום קצרצר כדי שמסריו ישארו אפקטיביים ולא ייבלעו בעלילה. מלאכה נאה ביותר. יהי רצון שימשיך המחבר בעזה"ת לעלות מעלה מעלה בעולם התורה, ולהועיל בתורתו ובכשרונו לעצמו ולאחרים.

בוחן כליות ולב. תרומת כליה, הלכה - רפואה - מעשה. ישי שריג. ירושלים, ספריית בית אל, תשע"ח. 287 עמ'. (0523-114616)

אברך צעיר בישיבת בית אל בירר עד תומו את נושא התרומה מחיים של כליה לזקוק לה מהפן הרפואי וההלכתי והמעשי, אח"כ תרם כליה והציל חיים, ואח"כ כתב את בירוריו ומסקנותיו וחוויותיו ותובנותיו והמלצותיו המעשיות מכלי ראשון. יש כאן כעין מדריך הלכתי ומעשי לתורם הפוטנציאלי, כאשר גם דעת המתנגדים והמסתייגים מוצגת בצורה מכובדת.

בין קודש לחול. יחסו של הרב קוק למדע, לטכנולוגיה, לחינוך ולחברה. איתן קופמן. קרית ארבע, מעמק חברון, תשע"ח. 351 עמ'. (052-8109946)

הרב קופמן מלמד במכינה בעלי ובמוסדות אחרים, ובמשך שנים העביר שיעורים רבים בנושא החיבור בין קודש לחול ובין חיי המעשה לחיי הרוח. הוא דן גם בשאלות כבדות שמציקות לצעירים רבים הקשורות לתחום הזה - תורה ומדע, טבע ונס, אבולוציה, ההלכה והחיים, אמונה ומציאות, הרוחניות שבחומר, חינוך לטבעיות ולקדושה, ועוד ועוד, ובמשך השנים העלה אותן ואת התשובות עליהן על הכתב. רוב דבריו מבוססים על כתבי מרן הרב זצ"ל, וציטוטים מדבריו מפוזרים לאורך כל הספר. השילוב של המקורות ה'כבדים' יחסית מדברי הרב וההסברים הנוחים והזורמים של המחבר מוצלח ביותר, והקריאה בספר זורמת למרות הנושאים הסבוכים שמנותחים בו, נושאים שהם ביסודות חיינו ואמונתנו.

בלב פתוח. שיחות בארבע עיניים עם הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ. יהושע זקבך. ירושלים, 'מגיד' ומרכז שטיינזלץ, תשע"ח. יב+195 עמ'. (02-6330530)

ז'אנר חדש של ספרים מתחיל לאחרונה לבלוט בין הספרים התורניים. מדובר על ספרים הכוללים שיחות בין תלמיד חכם מבוגר שמציג את דרכו ואת שיטתו ואת האמיתות שלו בפני רב-חבר או תלמיד, שעורך את הדברים ומגיש אותם לציבור הרחב הקורא אותם בהתפעמות. כך היה עם 'מבקשי פניך' של הרב ליכטנשטיין זצ"ל ויב"א הרב חיים סבתו, עם 'יערב שיחי' של הרב יעקב אריאל עם הרב ארלה הראל, ועוד. כעת תורו של הרב שטיינזלץ, תלמיד חכם ייחודי, רב תחומי ורב פעלים. הרב זקבך מלמד בישיבה התיכונית 'מקור חיים' אותה ייסד לפני שנים רבות הרב שטיינזלץ, ויצר עם הרב קשר קרוב כשזה בא בקביעות לשוחח עם אנשי הצוות של הישיבה, והוסיף לזה אח"כ גם סדרת שיחות אישיות. חלק ניכר מהמפגשים עסק בדילמות הקשורות באדם, בחברה ובתרבות, כשתובנות של

תורה ומדע והיגיון ורגש וחסידות ופילוסופיה מתחברים בשיחות המשותפות האלו לעבודת ה' ומחויבות האדם אליה. הדברים נערכו וסודרו לפי נושאים בסגנון של דיבור חי הכולל שאלות ותשובות וגם ויכוחים והרחבות דברים, כש'שער האדם' עוסק בחובת האדם בעולמו וב'עשה לך רב', בשמחה שבעבודה ובמאבקים הפנימיים שהם חלק בלתי נפרד ממנה; 'שער החברה' עוסק בהתחדשות דתית ובתיקון העולם, בזוגיות ובחינוך ועוד; 'שער התרבות' באומנות ובספרות, במודרנה ובפוסט מודרנה, בתמימות ובמורכבות שבחיים היהודיים, ובצורך בשמירת החומות מפני שבירתן בסופות הרוחניות המתרגשות לבוא לעולם. ספר חובה לתלמידיו ומוקיריו של הרב שטיינזלץ שליט"א יאריך ה' ימיו, וספר חשוב ומרתק לכל האחרים.

בפי ישרים. הרב בנימין אלון. ירושלים, תשע"ח. 47 עמ'.
(emunae@gmail.com)

ידידי ויקירי הרב בני ז"ל היה ברוך כשרונות באופן מיוחד. הוא היה למדן ואיש ציבור ואיש מעשה ומחנך, הספיק לשמש כראש ישיבה וכשר בממשלה, אך לדאבון לב נקטף מעמנו באביב תשע"ז בגיל שישים ומשהו לאחר מחלה ממושכת, עמה נאבק בגבורה. בשנת תשנ"ב העביר סדרת שיעורים בישיבה הגבוהה בבית אל על הספר מסילת ישרים, שבה חיבר את דברי הרמח"ל לרעיונות מרכזיים בתורת מרן הרב קוק, במבט חינוכי ועכשווי ובסגנון שובה לב. השיעורים הוקלטו, וכמה מבני משפחתו עמלים כעת להופכם לספר. טעימה מתוך הספר העתידי מוגשת לציבור בחוברת קטנה ומהודרת, שבה ניתן ממש 'לשמוע' את הרב בני פורט את דברי הרמח"ל לפני מאזיניו לפרטים ולכללים, ומקשר אותם לפיסקאות מ'מוסר אבין', 'אורות הקודש', 'אורות הראי"ה', 'מאמרי הראי"ה' ועוד. בעמ' 36 מדבר הרב בני על הזריזות, ומחלק בסכינא חריפא בין זריזות רצויה לבין היפראקטיביות שהיא מעין 'פחז כמים', שבאה מתוך עצבנות ולא מתוך יראת שמים. הוא מזכיר את 'ההתחלות הקלות' שאין להן המשך, מול כבישת דרך בעבודת ה' בזריזות שיש בה ממש ושאחריתה קביעות ורצינות. דברים מתוקים וערבים. כזה היה האיש וכזה היה גם שיחו. תנצב"ה.

בצל החכמה בצל הכסף. בירור הלכתי מקיף בפרטי דיני שותפות יששכר זובולון. הרב אמיר שמעון זוזוט. ירושלים, שם, תשע"ח. רעד עמ'.
(zouzout5@walla.co.il)

הרב זוזוט מהישוב יד בנימין משמש כרב צבאי בכיר. בשעותיו הפנויות הוא כמובן עוסק בתורה, ונדבה רוחו אותו להקיף נושא שהוא עיוני ומחשבתי והלכתי ומעשי כאחד – הגדרים הרוחניים וההלכתיים של שותפות יששכר וזבולון, של לומד התורה עם מי שמחזיק אותו כלכלית. בעשרים ושישה פרקים הוא דן בכל צדדי ה'עיסקה' הזו – מקורה, מעלתה, טעמיה, גדריה, דרך השותפות הראויה, רמת ההשתתפות הכלכלית המינימלית שעומדת בגדרי 'זבולון', ה'רווחים' של שני הצדדים לעיסקה, דרך בחירת השותפים בעיסקה הזו, האם ומה נגרע משכר לימודו של 'יששכר' עקב השותפות שלו עם 'זבולון', 'זבולון' שאינו שומר תורה ומצוות או שאינו יהודי, פרטי דיני השותפות – האם התשלום נחשב צדקה, האם אפשר להורידו ממעשר כספים, האם מחילת חוב נחשבת כשותפות, האם יתכנו כמה 'זבולונים' ללומד אחד, האם נשים יכולות להיות 'זבולון', האם קיימת שותפות מעין זו לגבי מצוות אחרות ועוד. הפרק האחרון מציג כמה שטרות של הסכם יששכר וזבולון, חלקם נכתבו ע"י גדולי ישראל, ומפרט את יתרונותיהם וחסרונותיהם. זהו ספר מקיף המציג את הנושא בשלמות, וישר כוחו של המחבר. השורה התחתונה היא שלא מדובר במין הערמת צדקה מתוחכמת ואלגנטית, אלא בשיתוף אמיתי של לומד התורה, שבלי סיוע זה היה נאלץ לצמצם בלימודו כדי לעמוד בחובותיו לביתו, עם אדם שמקיים חלק ממצוות לימוד התורה שלו על ידי עידוד אחרים ללמוד, והגברת לימוד התורה בעם ישראל בעקבות הסכם זה יש בה תועלת לשני הצדדים החתומים עליו, ובעצם לאומה כולה. אין ספק שקיימים בעלי-בתים ולמדנים שהעיסקה הזו מתאימה להם ככפפות לידיהם, ונשאר רק לשדך אותם זה לזה...

בריתי שלום. מבואות וביאורים לברית המילה. ראובן ששון. רמת השרון, תשע"ח. נו עמ'. (072-2280421)

הרב ראובן ששון, בן הישוב פסגות ובוגר ישיבת מצפה יריחו, שימש כר"מ בישיבת רמת גן, כראש ישיבה בישוב מגרון, ובעשור האחרון הוא מייסדה וראשה של ישיבת ההסדר ברמת השרון שבנשיאות הרב נחום רכל שליט"א. הוא חיבר וערך ספרים רבים, ביניהם את סדרת 'טללי חיים' הידועה המבוססת בין השאר על רעיונותיו של הרב חיים כהן, 'הרב החלבן'. שנים רבות לא זכה לילדים, ועתה ב"ה נולדו לו תאומים, בן ובת. לקראת ברית המילה של בנו בכורו כתב חוברת שיש בה כדרכו שילוב של נגלה ונסתר, פשט ודרש ורמז וסוד, והיא עוסקת בברית המילה כמסמלת את הקשר הנצחי בין עם ישראל לקב"ה, מתארת את התגלות השכינה במעמד ברית המילה ואת סוד גילוי של אליהו בן, מסבירה את הקשר בין המילה וקרבת הפסח ואיך ברית המילה היא השער לתרי"ב המצוות האחרות

שבתורה, את שלמות צלם האלוקים שבאדם בעקבות הברית ואת מקומה ותפקידה של העורלה בעולם, ומסיימת בגילוי חלק מרזי המילה והפריעה מתוך פנימיות התורה. גם מי שאינו מצליח לרדת לסוף הדברים הכבושים שבכל פרק יצליח לחוש בעקבות קריאת הדברים את השגב והעומק והפלא שבמצוה יקרה זו, שהיא כאמור הפתח למצוות האחרות כולן. השמחה של משפחת ששון הייתה שמחה של רבים, וגם תורתו של הרב ששון הולכת וכובשת את מקומה בציבור התורני.

דרך כלה. הכנת כלה לחופתה, מבט רפואי-הלכתי. ד"ר חנה קטן. ייעוץ הלכתי: הרב יואל קטן. שעלבים, משעול, תשע"ח. 55 עמ'.
(sif.mishol@gmail.com)

בספרון נעים, אלגנטי ומאוייר זה, הרבנית ד"ר חנה קטן, רופאת נשים ותיקה, סופרת ומרצה, מציגה שיח לבבי ומרוכז ותמציתי על ההתבגרות והמחזוריות הנשית, על קביעת תאריך החופה ועל גלולות לילה, על הטבילה והטהרה, על הריון ופריון ועל הכנה לאימהות ועוד, וגם מציגה הכוונה לחיבור בריא של הנערה לגופה לקראת חיי אישות משמחים. לענ"ד [הנוגעת בדבר כמובן...] זהו ספרון חובה לכל מדריכת כלות ולכל כלות וגם לאמותיהן, ולהמלצתי – לא לקריאה חד פעמית בלבד...

היכלות של אור. מדריך לציוני הצדיקים מאורי החסידות שבאוקראינה. מהדורה חמישית. זאביק הראל. יד בנימין, ישיבת תורת החיים, תשע"ח. 461 עמ'. (0505-714746)

אפתח בגילוי נאות – איני מהמשתדלים להתפלל על קברי צדיקים בארץ, וק"ו שלא בחו"ל. אולם מי שנשאו ליבו דווקא לעבודת ה' הזו, ומתכוון ליסוע לשוטט ביערות שבין עציהם התפללו גדולי החסידות זצ"ל, ולבקר בעיירות שהיוו את ערש גידולה של התנועה הזו כולה על צדיקיה וערכיה ומנהגיה ותפילותיה – לא יכול לבקש כבן-לוויה ספר יותר מתאים מאשר 'היכלות של אור' זה. במאות עמודיו נמצא כל מה שדרוש למסע הנ"ל – הוא פותח במבוא מקיף שעוסק בערך התפילה על קברי צדיקים וההתקשרות עם נשמותיהם, ואחריו פרק ארוך על אומן ועל רבי נחמן ועל התורות ועל הסגולות, כולל הסיפור על 'גן סופיה' שנמצא בעיר, שלא יתכן להגיע לאומן ולא להזין בו את העיניים... ומשם לאוסטראה ולאוסטרופולי ולאניפולי ולברדיצ'ב ולברסלב ולז'טומיר ולטולנא ולמז'יבז' ולנמירוב ולקמינקא ועוד ועוד, שמות שמרעידים כל אוזן יהודית (גם אוזן שלא יצאה ולא תצא מהארץ...). הספר מלא מסיפורי הגדולים והצדיקים

ומתורותיהם ונפלאותיהם ומופתיהם וגם סיפורי יהודים פשוטים מהעיירה נמצאים בו, ובסופו מחכה קונטרס מקיף של תפילות ובקשות. ושוב – לטעמי עדיף לעבור על ספר מעניין זה פה בארץ, ולהסתפק בראיית העיירות והיערות בדמיון הלב, אך מי שעבודת ה' שלו דורשת ממנו גם לדרוך על האדמה הטמאה ההיא – עדיף שיצמד עם ספר זה ביד.

הלכה ממקורה. שבת. זורע-מבשל. הרב יוסף צבי רימון. עורך: הרב מתן גלידאי. אלון שבות, סולמות-מגיד, תשע"ח. 787 עמ' בשני כרכים. (9043300)

הרי"ץ רימון עושה זאת שוב: בעזרת חבר תלמידים ועוזרים יצאו לאור עתה שני כרכים של הלכות שבת במסגרת סדרת 'הלכה ממקורה', שמציגה באופן בהיר ודבור-על-אופניו את ההלכות בכל נושא ונושא ממקורותיהן בתורה ובתלמודים ועד פסקי ההלכה למעשה שפסקו רבני דורנו, כולל תרשימי זרימה וטבלאות סיכומים, צילומים ותרשימים, 'חלונות' עם הסברים תמציתיים על ספרים וסופרים המובאים בספר ומפתחות מפורטים. הכרכים האלו כוללים את 'מלאכות הפת' ממלאכת זורע ועד מלאכת מבשל, כאשר חציו הראשון של הכרך הראשון כולל מבוא הלכתי ורעיוני לכל הלכות שבת וקיצור הלכות וחציו השני פורס את כל חלקי מלאכת מבשל, והכרך השני כולל את שאר מלאכות הפת מזורע ועד לש. דוגמא קטנה מהספר: בעמ' 301 מובאת מחלוקת אם קיים איסור 'מגיס' בהוצאת מים ממצקת מסיר רותח העומד על גבי האש. כמה אחרונים מתירים, וטוענים שבמים גרידא אין כלל איסור להגיס גם בכלי העומד על גבי האש מפני שמעשה זה לא מביא תועלת לחימום המים, ואחרים טוענים שאין לחלק בין מים לתבשיל. המחבר מקל למעשה, ובהערה הוא אף נוטה להקל במקום הצורך (למשל כשאין אפשרות טכנית להוריד את הסיר מהאש) להוציא בעזרת מצקת גם מתוך סיר מרק או תבשיל נוזלי אחר, אם הם מבושלים כל צרכם.

הקריאה לשמחה. מסע בעקבות השמחה הרצויה בפורים. אביאל קוטלר. ירושלים, תשע"ח. 310 עמ'. (0523-028874)

בליל ר"ח אדר תשס"ח נולדה סתירה עמוקה ולכאורה בלתי ניתנת לגישור בלבו של תלמיד הישיבה לצעירים שע"י ישיבת מרכז הרב, אביאל קוטלר, בין האבל העמוק על נפילת חברו הטוב יוחאי ליפשיץ הי"ד עם עוד שבעה תלמידים בידי מרצח ערבי בספריית הישיבה, לבין השמחה הראויה בחודש אדר ובעיקר בפורים. בישיבה הגבוהה בבית אל בה המשיך ללמוד הוא התעמק בענייני השמחה בתורה ובהלכה וביהדות, כשכל מגמתו לפתור את הסתירה הגדולה הזו בין עובדות

החיים לבין השמחה הראויה בעבודת ה'. החומר והיידע והתובנות הלכו והצטברו, ובמלאת עשור לאותו פיגוע נורא יוצא לאור ע"י הרב קוטלר פרי המאמץ השקדני הזה. בספר 'הקריאה לשמחה' מבוארים ענייני חודש אב וחודש אדר, דרכי השמחה הנכונות באירועי שמחה ובחיי היומיום, מהות השמחה בפורים, הסיפור מאחורי מגילת אסתר, מקום הרוע בעולם והניצחון עליו, הקשר בין יוסף ואחיו וסיפור המגילה, השפעות תוכן המגילה וערכי חג הפורים על חיינו במיוחד בדור הזה, ועוד ועוד.

חשק שלמה - שרשים. מילון עברי מעמיק מאת רבי שלמה פפנהיים מברסלאו. יוצא לאור לראשונה מכת"י המחבר עם מבוא וביאורים וציונים ומקורות ומפתחות מפורטים ע"י הרב משה צוריאלי. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשע"ח. 619 עמ'. (9276664-08)

רבי שלמה ב"ר זליגמן פפנהיים נולד בעיר צילץ שבמחוז שלזיה (בתקופתו גרמניה, והיום חלק מפולין) בשנת ת"ק. שימש שנים רבות כדיין בעיר ברסלאו, עד פטירתו בשנת תקע"ד. בשנת תקמ"ד הוציא לאור את החלק הראשון של ספרו 'יריעות שלמה', עיון עמוק בלשון הקודש ודיון במילים נרדפות במקרא, ובו הוא הראשון בדורות האחרונים שמצדד בשיטת השורש בעל שתי אותיות ואף בעל אות אחת, בניגוד לשיטה המקובלת שכמעט לכל התיבות קיים שורש בן שלוש אותיות. לדעתו שבע האותיות האמנת"ו הן האותיות המצטרפות לאותיות השורש, ובעזרתן נבנים הצירופים השונים של המילים. מאוחר יותר נדפס החלק השלישי של הספר 'יריעות שלמה', ורק שנים אח"כ נדפס החלק השני ע"י ידידו של המחבר המדקדק והמדפיס הידוע רבי וולף היידנהיים. הרב פפנהיים התכוון להדפיס גם את הספר 'חשק שלמה', אך הצליח להדפיס בברסלאו בשנת תקס"ב רק כמה עשרות עמודים, והספר כולו נשאר בכת"י עד היום. במסגרת פעילות 'מכון שלמה אומן' יוצא עתה הספר השלם לאור עם תוספות רבות וחשובות ע"י הרב משה צוריאלי שליט"א, ת"ח וידען בכל מקצועות התורה, שגם הוציא לאור לאחרונה מהדורה חדשה ומתוקנת של הספר הראשון 'יריעות שלמה'. המחבר ר"ש פפנהיים מראה בספריו את כוחו הגדול בידיעה מקיפה של המקרא ושל התלמוד וגדולי המחשבה ובעלי המוסר הקדמונים, ובדברי כולם הוא עושה שימוש כדי להסביר את המילים ואת שורשיהן ואת השימושים השונים בכל אחת מהן. מפתחות מפורטים מסיימים מילון מעמיק ומיוחד זה. חמרא למריה, וטיבותא רבא לשקייא רבי משה צוריאלי שליט"א.

יערב שיחי. שיחות עם הרב יעקב אריאל על השקפה, עבודת ה' ופרקי חיים. ארלה הראל. ירושלים, דברי שיר, תשע"ח. 526 עמ'. (077-3220338) הספר 'מבקשי פניך', שהציג לפני כל מתעניין תיעוד ערוך של שיחות עומק שנערכו בין מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל ראש ישיבת הר עציון לבין יבל"א הרב חיים סבתו ראש ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים, עורר בזמנו התרגשות רבה. אין זה חזון נפרץ שתלמיד חכם מדור הביניים משוחח באינטימיות עם ראש ישיבה ותיק גאון בתורה, מנהיג ציבור ורבם של רבנים, על נושאים ציבוריים ואישיים, הלכתיים והשקפתיים, ומעלה את הדברים על הכתב, כשכל קורא מכאן ואילך מרגיש שגם הוא 'נמצא שם' בשיחות האיכותיות שערכו שני תלמידי החכמים האלו זה עם זה. רושם דומה עשתה עליי קריאת ספר זה, 'יערב שיחי': הרב יעקב אריאל שליט"א הוא מזקני וחשובי תלמידי החכמים 'שלנו', מרביץ תורה ופוסק הלכה מוכר וידוע, נשיא ישיבת רמת גן ורבה הראשי של העיר, והשיחות המקיפות שבינו ובין תלמידו הרב ארלה הראל, ת"ח רב פעלים ומקורי ולשעבר ראש ישיבת ההסדר בשילה, מגלות פנים חדשות והשקפות מעוררות עניין, ומציגות דרך ישרה שיבור לו האדם בעבודת ה'. ההרגשה שלי בזמן הקריאה הייתה שמתקיים בספר זה משל 'גן המבוכה הידוע אצל השרים' שמתאר הרמח"ל בפרק השלישי של מסילת ישרים: הרב אריאל כבר ראה הכל ועבר הכל, וממרום מעמדו וסמכותו ותורתו וחוכמתו וידיעותיו הוא עומד על ראש האכסדרה שבאמצע גן המבוכה ופונה אלינו, בהכוונתו המעולה של המחבר הרב הראל, מזהיר אותנו מדרכים משובשות, ומדריך אותנו, האובדים לעיתים במבוכי החיים, איך להגיע למקומות הנכונים במישור ההלכתי והחינוכי, הפרטי והציבורי, הלמדני וההשקפתי. לפרקי החיים המרתקים של הרב אריאל שליט"א הוקצו חמישים וכמה עמודים בסוף הספר, אבל למעשה הספר כולו מציג לנו את הרב אריאל בנופי ילדותו ובגרותו, הרקע ממנו צמח ובו חי והמטרות אליהן הגיע. שבעים וכמה העמודים הראשונים בספר מוקדשים לתיאור שבעת רבותיו המובהקים של הרב אריאל – הרב נריה, הרב ישראל, הרב צ'י"ה, 'הנזיר', הרב אברהם שפירא, הרב יצחק אריאל, הרב אברהם צוקרמן והרב יהושע יגל, זכר כולם לברכה. סוף הספר מוקדש כאמור לפרקי חייו של הרב, ועיקרו עוסק בענייני הגות ומחשבה בט"ו פרקים: לאומיות, אמונה וכפירה, מלחמה, חברה, תורה, חינוך, תרבות, נשים ומשפחה, מודרניזם ופוסט מודרניזם, רבנות, יהדות המזרח, העולם החרדי והחסיד, הארץ ומצוותיה וחזון בית המקדש. הרב יעקב אריאל מדבר וכותב כבר למעלה מחמישים שנה, כך שמי שעוקב אחר דבריו אולי לא ימצא חידושים גדולים בספר, אבל גם לשכמותו וריכוז הדברים ועריכתם בצורה ידידותית, כשיחה

אישית נינוחה, מכניסים אותם עמוק אל המוח ואל הלב של הקורא. זהו ספר מרתק ואופטימי, ספר משובח ומומלץ.

לראות בטוב ה'. על הטוב המתגלה בדור ובתקופה, על שמחת הגאולה ועל עבודת דורנו לקידומה. עם סדר התפילה ליום העצמאות וליום ירושלים. העורך: הרב חננאל אלדן. רמת השרון, מכון 'מלאה הארץ דעה', תשע"ח. 231 עמ'. (072-2280421)

חמישה פרקים בספר זה, ובהם שיעורים ודרשות ודברי עיון מאת נשיא ישיבת רמת השרון הרב נחום רכל וראש והישיבה הרב ראובן ששון, העוסקות בראיית הטוב שבעם ובארץ ובעולם, בתהליך הגאולה שאנו בעיצומו, בחשיבות השמחה והשפעתה כחלק מתהליך זה, בשותפות בין קודשא בריך הוא לבינינו בתיקון העולם וקירוב הגאולה ועוד ועוד, דברים יפים ומתוקנים לרגל מלאת שבעים שנה למדינה, חמישים שנה לשחרור ירושלים ועשור להקמת הישיבה ברמת השרון. את הפרק האחרון כתב העורך, ובו פירט את נקודות האור הרבות שזכינו להן בדורנו, דור קיבוץ הגלויות ובניין הארץ, בחומר וברוח, עם תפילה להשלמת הבניין וציפיית הישועה השלמה בעתיד הקרוב. דבר מעניין ראיתי בתפילות יום העצמאות ויום ירושלים שבסוף הספר: כידוע סדר התפילות בליל וביום ירושלים עדיין אינו קבוע לגמרי בקהילותינו, ובאו עורכי הספר והכריעו שכל הנאמר ביום העצמאות יאמר גם ביום ירושלים (כולל ששת הבתים מבקשי הגאולה מ'לכה דודי', ולא רק שלושה או ארבעה בתים כבחלק מהסידורים), ובכך פתרו את השאלה באופן אלגנטי. ההבדלים היחידים בין תפילות שתי הימים נמצאים בספירת העומר השונה, וכן שהפרק 'עוד היום בנוב לעמוד' נקרא רק ביום העצמאות. מעניין יהיה לבחון אם מנהג זה יתקבל בציבור. יש לציין את העיצוב הפנימי והחיצוני הנפלאים של הספר, כדרכם של הספרים היוצאים לאור מטעם ישיבת רמת השרון.

לשם שמים. על האתיקה של המחלוקת. יובל שרלו. ירושלים, מגיד-קורן, תשע"ח. 26+236 עמ'. (02-6330530)

המושג 'אתיקה' מבטא כללי מוסר והתנהגות ראויים. כאשר מדברים על אתיקה של נושא מסוים מתכוונים לקבוע ולהגדיר את 'כללי העבודה' הראויים באותו נושא. הרב שרלו, ראש ישיבת 'אורות שאול' ברעננה, מחבר והוגה דעות, מנסה בספר זה להציע כללים שבעזרתם נוכל להפיק הרבה טוב מהמחלוקת, שהיא כלי חיוני ביחסי אנוש ובהתקדמות החברה, בלי להיפגע מהשלילה שהיא מביאה עמה בדרך כלל. המחבר מדגיש שבעידן הפוסט-מודרני שבו אנו עדיין נמצאים

נפגע הרבה הצד החיובי של המחלוקת בכך שכאילו מובן-מאליו שכל עמדה לגיטימית, ולכל דעה יש מקום, מה שמעקר את המחלוקת מעיקר משמעותה – לדון ולהתווכח ולהסעיר מוחות כדי להכריע בין דעות חולקות, ולא להניח מראש שכל דעה קבילה וה'אמת' רק תלויה בנקודת ההסתכלות של המתבונן כפי שמקובל בשיח הפוסט-מודרניסטי. הרב שרלו מסביר שלמעשה כל מחלוקת אמורה להיפתר או בהכרעה או בהסדרה, כאשר לכל אחת מהאפשרויות האלו קיימות מגרעות גדולות – אך גם מעלות. מה שחשוב לדעתו הוא לראות ולהציג את שתי הדעות באופן נכון ונאמן לאמת, ושהמתווכחים והנחלקים ידעו מה הם 'גבולות הגזרה' שלפניהם שאותם הם לא מעוניינים או לא מסוגלים לעבור. המחבר מתנגד כמובן באופן נחרץ לדמגוגיה ולרטוריקה שאין מאחוריהן ממש, ופוסל טיעונים שקריים גם כאשר הם מובאים 'לשם שמים' – להכרעת היריב הטועה והמטעה, למרות שהוא עצמו מביא מקורות שחז"ל עצמם נהגו לעיתים בשיטות כאלו, ואם כך כנראה שבמקרים מסוימים אלו הן שיטות לגיטימיות. הוא מציג את המקרים בהם סביר ואפילו ראוי לברוח מהמחלוקת, ופורס לפני המעיין את הצעתו לקוד אתי מקיף למחלוקות בישראל. מצד אחד הספר בא 'לשכנע משוכנעים' – מי שניגש למחלוקת בתנאים של 'בית מרקחת' ומוכן לקבל כל תוצאה ולא להשתמש בשום אמצעי לא-אתי גם אם בעזרתו יקל עליו לנצח, אך מצד שני ההסתכלות על המחלוקת ממבט-על עשויה להביא לתובנות רבות לאנשי ציבור שהמחלוקות הן לחם חוקם, וגם לסתם יהודים טובים שיוכלו בעקבות הספר לראות באופן אמיתי יותר את הצד של בר פלוגתתם, ואת האפשרות לסיים את המחלוקת עמו בשלום – לאו דווקא תוך ויתור על עמדתם. הספר אינו ספר שעיקרו הצגה וניתוח של דברי תורה – אלא ספר מחשבת-פילוסופי ומדריך חברתי. אמנם הוא מבוסס במקרים רבים על מקורות היהדות, לעיתים באופן מאולץ. כך למשל המחבר מביא כראיה לסכנת היעדר המחלוקת את סיפור התורה ביחס לדור הפלגה שבה כל הארץ הייתה 'שפה אחת ודברים אחדים' מה שגרם להריסת העולם, ומצטט את דברי הנצי"ב ב'העמק דבר' שם (בראשית יא, ד) ששליטי הדור הרע הזה שרפו באש כל מי שהביע דעה אחרת מאשר 'הדברים האחדים' שקבעו ראשי העיר. אולם שם מדובר בכפייה ציבורית של רעיונות ומעשים רעים ושליילים, ומי אמר שעצם הדרישה מבני מקום כלשהו להצטרף ל'דברים אחדים' נאים ומתוקנים אינה חיובית בהחלט? כאשר כוח בי"ד יפה הוא אמור להעניש כל אפיקורוס וכל מי שאינו הולך בדרכי ה', ולכפות את דרך התורה כדרך הלגיטימית היחידה בישראל, האם זה רע? הרב שרלו מציג גם את מעלותיה ואת חסרונותיה של תרבות הטוקבקים העכשווית, שמצד אחד מרחיבה באופן מרשים את המעגלים החיוביים של הבעות הדעה והמחלוקת –

ומצד שני מעלה לשיאים את גסות הרוח והאלימות המילולית. הרבה חומר חשוב כלול בספר הזה, וחבל שאין בסופו מפתח מפורט לתכנים ולמקורות.

מזבח חדש. עבודת הנפש של עולם הקרבנות על פי פרשיות ספר ויקרא. צבי יהודה דרור. ירושלים, דברי שיר, תשע"ח. 215 עמ'.
(mchvusv@gmail.com)

למרות תפילותינו המרובות להחזרת השכינה לציון והשבת העבודה לדביר בית מקדשנו – למעשה אצל רובנו כל עניין עבודת הקרבנות רחוק מן הלב וגם רחוק מן הדעת, ולפעמים קשה לנו לתפוס שפרשות רבות בתורה, וכמעט שליש מהמצוות, ובמקביל שליש מהמסכתות, עוסקים בפרטי מצוות הקרבנות והטהרה, ולא תמיד ברור כיצד שחיטת בהמה ועוד בהמה וזריקת הדם כך או כך מהווים את שיאה של עבודת ה'. האמנם? בדיוק את זה מנסה להבהיר לנו הרב צבי יהודה דרור (פוגל) בספרו. הוא מבאר לנו את המשמעות הפנימית של עבודת הקורבנות על פי יסודות תורת הסוד, תוך עיון בפרטי הלכות הקרבנות שבתורה שבכתב ושבעל-פה. מתברר שאנו נקראים לעבודה נפשית מקיפה סביב כללי ופרטי עבודת בית המקדש, והמסלול הזה אמור להביא אותנו לקרבה מיוחדת עם ריבונו של עולם, שאנו וקורבנותינו שלו. וכך גם לגבי עולם הטהרה – פרטי מצוות הטבילה אמורים לפתוח לנו שער לקרבת ה' מיוחדת, ואת הדרך לקרבה זו מנסה לגלות לנו ספר חשוב זה. מקורות והרחבות לכל הנאמר בספר נמצאים באתר מיוחד, שקישור אליו מצוין בראשו.

מחיל אל חיל. לימוד תורה יומי לחייל. שעלבים, הוצאת משעול, תשע"ח. כ-400 עמ'. (08-9296520)

בחורי שיעור ב' ברבות משיבות ההסדר מתגייסים שנה אחר שנה לשירות בן ט"ז חודשים ביחידות השדה השונות. אחד האתגרים העומדים לפני חייל בן ישיבה בצה"ל הוא הרצון והחיוב ללמוד תורה כל יום למרות הזמן הדחוק והלחץ הפיסי והנפשי בחודשי האימונים והשירות המבצעי, וכמובן שהדבר תלוי בנסיבות, במצב ובמוצב... כמסורת שכבר יש לה חזקה נוטלים על עצמם כל שנה בני השיעור בישיבת שעלבים להכין לעצמם, ולחבריהם בכל ישיבות ההסדר, 'ספר כיס' ובו עמוד ליום עם דברי תורה והלכה, פרשנות ומחשבה, זמני היום בהלכה ועוד, שנכתבו ונלקטו על ידיהם וע"י רבניהם וחבריהם, ויש בהם טעם של בית המדרש שממנו יצאו ואליו ישובו בעז"ה לחיים ולשלום. תלמוד תורה הוא מהדברים שאין להם שיעור גם למטה, ואכן הדף היומי הזה אינו לימוד של בית מדרש – אך הוא יהווה עבור החיילים בשנה הקרובה ברירת מחדל מינימלית,

שתיתן טעם של 'עוד', ותגרום בוודאי לרבים להוסיף ולהתחזק בתלמוד תורה בכל שעה פנויה מן היום או מן הלילה. זוהי מתנה נאה של בני שיעור ב' בישיבת שעלבים לחבריהם המתגייסים לעבודת הקודש, שיצאו לשלום וישובו לשלום. ה' איש מלחמה.

מלך ונסיך ונביא. יוסף גואל דידי. ירושלים, דברי שיר, תשע"ח. 223 עמ'.
(yedidi@gmail.com)

לימוד התנ"ך מעורר פעמים רבות קשיים. קיימות סתירות ומצויים ביטויים לא מובנים, לפעמים נמצאות לקונות במהלך האירועים ומצד שני כפילויות, ועל כך נתנו את ליבם מפרשי התנ"ך לדורותיהם, מחז"ל ועד חכמי דורנו. מן הצד השני באו החוקרים במחקיהם ובעפרונותיהם ובמספריהם החדים ומחקו ושכתבו וגזרו ושינו וחילקו למקורות וסידרו מחדש, ולמעשה העבירו את הקשיים ממחבר הספר לעורכו, שכנראה לא הבין בין ימינו לשמאלו, ה' ישמור... האמונים על קדושת התנ"ך דוחים בשתי ידיים שיטה זו, אך לפעמים נשארים באמת קשיים לא מפוענחים. השילוב בין פתרונות מחקריים והיסטוריים ולשוניים 'כשרים' לבין הפרשנות הקלאסית אמור היה לכלול סדרת מאמרים כבדים ומורכבים, אך הרב ידידי, ראש אולפנת חמד בנתיבות ואיש חינוך ותנ"ך ותיק, עשה זאת אחרת. בספר הזה על פרשת שאול וזמנו ומעשיו הוא מספר מחדש את כל הסיפור המרגש והטראגי הזה כרומן מרתק, כאשר שזורים בתוך הדברים המחקריים והבירוריים המעמיקים שאותם ערך במשך שנים. תמיד קיימת סכנה בלקיחת טקסט מקודש ו'חילונו' ע"י תוספת פרטים דמיוניים ובהפיכתו לסיפור של מתח ורגש, אך המחבר השתדל מאוד להחזיק את המקל בשני קצותיו, ולהפוך את סיפור שאול לחי ואקטואלי בלי לנתק אותו ממקורותיו במקרא המקודש. דוגמא קטנה: בעמ' 202 מתוארת פגישת שמואל ואגג מלך עמלק כך: 'אגג התקרב אל שמואל, וכשארשת פניו רושפת בוז הוא הישיר מבטו אל הנביא הזקן. שקט השתרר בקהל, שעקב בדריכות אחר תנועותיו הראוותניות של מלך עמלק. "אכן, שר מר המוות", הטיח אגג בשמואל בפומבי. את כינוי הגנאי בו כינה את שמואל הוא בחר בקפידה. הוא ביקש לומר לשמואל ולעם כולו את דעתו על מלחמת חורמה זו. הוא ראה בשמואל את האפוטרופוס האחראי על ההרג הרב'... תיאור רגשותיו של אגג בפסוק שהוקל עליו כי סר ממנו פחד המוות - הפך כאן לכינוי גנאי וזלזול מפי אגג על שמואל שהוא כביכול 'שר מר המוות'! לא פגשתי עדיין את הפירוש המקורי הזה בשום מקום. הספר מסתיים בתיאור 'קרבי' מדויק של מבצע הורדת גופות שאול ושלוש בניו מחומות בית שאן ושריפתם וקבורתם ביבש גלעד. המחבר לא נכנס כאן לשאלת זיהוי העיר בית שן שבסיפור שאול עם

בית שאן הידועה, אם כי זהו עניין לא פשוט – קיימת סבירות גבוהה שבית שן הזו אינה כה צפונית מזרחית, והר הגלבוע (שזהו המקום היחיד שבו הוא מוזכר בתנ"ך) אינו ההר שבצפון מזרח השומרון שבמערבו עמק יזרעאל ובמזרחו עמק הירדן, שהרי קשה להניח שהפלישתים הקימו עיר בצורה מוקפת חומה במקום צפוני-מזרחי רחוק כל כך מארצם שבשפלת החוף הדרומית מערבית; אך אין כאן מקום להאריך...

מכים שורשים. ביקורת יהודית על הפירוק הפוסטמודרני. חיים נבון. ראשון לציון, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשע"ח. 192 עמ'.
(info@ybook.co.il)

עדינותו של הרב נבון באה לידי ביטוי גם בשם הספר. 'הפירוק' הפוסטמודרני הוא ביטוי עדין לקטסטרופה התודעתית והחברתית שהביאה עלינו הגישה הפוסטמודרניסטית, שאחד מפירותיה הבאושים הוא למשל 'המחאה הלהט"בית' שמצליחה לשגע את המדינה ואת ראשיה, כאשר קומץ מצליח לגרור אחריו מדינה שלמה ולשכנע בעזרת התקשורת-התשקורת המגויסת רבים וטובים שהרע הוא טוב ושהטוב הוא רע, שמשפחה נורמטיבית הוא משהו שאבד עליו הכלח והאויב הוא אוהב וכו' וכו'. החידוש בספר הזה הוא שליהדות של כולנו יש תשובות לשאלות הפוסטמודרניות, יש אלטרנטיבה בונה לגישה המפרקת, והערכים שוויון, חירות, בחירה, חברה, סיוע הדדי, אמונה, יהדות, משפחה, ועם וארץ חיים וקיימים. אפשר להוריד את הראש ולצפות שהגל הבלתי-הגיוני הזה יחלוף לו מאליו ובינתיים למזער נזקים עד כמה שאפשר, ואפשר לנסות ולהבין את כללי מלחמת התרבות הזו כדי לנצח בה ולהימנע מפגיעה ממנה, וזה מה שעושה הרב נבון בחוכמתו בספר זה. הידע הרחב שלו ביהדות ובכתבי הוגים מכל הדורות, הלשון הקולחת, האנקדוטות ההיסטוריות שהוא מכניס לגיוון ולהדגמה מדי פעם, כל אלו הופכים ספרון כבד ומדכא זה לקריא ומרתק. הוא מסיים את הספר במשל מפרשת ציצית ובהוראה 'ולא תתורו' שבה – המראה של חוטי הציצית אמור להזכיר לנו שורשים המקשרים אותנו אל אדמת הקודש ואל בסיס הצמיחה האמיתי שלנו: 'האדם מעוגן לשורשיו ולגבולותיו, כלומר למקום, לזמן, להקשר, ובמילה אחת: לזהותו. הציצית מזמינה אותנו להעמיק שורשים'. בעז"ה נעשה ונצליח ונעבור בשלום גם גל תרבותי עכור זה.

מסע בראשית. אל הזהות, ההיסטוריה והאנושות, על פי משנת מניטו. ספי גלדצהלר. ירושלים, דברי שיר, תשע"ח. 224 עמ'. (077-3220338)

'מניטו' הוא הכינוי העתיק של אחד האלים האינדיאניים. היום זהו שמם של כמה כלי עבודה כבדים ושל סוג מסוים של טבק, אך יותר מכל מזוהה כינוי זה עם הרב יהודה ליאון אשכנזי זצ"ל, בן למשפחת רבנים מאלג'יריה ומחשובי המחנכים ביהדות צרפת שלאחר השואה, כאשר הכינוי 'מניטו', שהפך כמעט לשמו הרשמי, ניתן לו כאחד ממנהיגי תנועת הנוער החשובה 'הצופים היהודיים', כפי המנהג שהיה מקובל בתנועה זו. ב'גלגול' השני של חייו, בעיקר מאז עלייתו ארצה מיד אחרי מלחמת ששת הימים ופגישתו עם מי שהפך לרבו – הרב צבי יהודה, ריכז את הידע התורני הרחב בנגלה ובנסתר שאסף בתוכו בכל ימי חייו, והפך בעזרתו ובעזרת מרצו ואהבת ישראל שבו לאחד המנהיגים התורניים הבולטים של יהודי צרפת בארץ וגם של יהדות צרפת, עמה שמר על קשרים הדוקים. תלמידים רבים השאיר אחריו הרב אשכנזי זצ"ל, כאשר כמה מהם לקחו על עצמם להפיץ את תורתו, שרובה הייתה בעל פה, גם בכתב, תורה המשלבת נגלה ונסתר, יהדות כלל-ישראלית וציונות, ממלכתיות עם משיחיות, שילוב מיוחד במינו, ואין סיבה בעולם שעושר זה יהיה שמור רק ליהודים דוברי צרפתית ועוד שכבה דקה נוספת של למדנים ואינטלקטואלים בארץ שנתוודעו אליו בחייו. הספר הזה, 'מסע בראשית', מזמין את הקורא להכיר מקרוב את זהותו היהודית, כולל מפגש עם אבות האומה וגדוליה, עם כמה מגדולי הרוח של אומות העולם, עם משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, עם משה רבנו ודוד המלך ועם הקשר שלהם לשיבת ציון בימינו וליזמיה וראשיה מכל החוגים, עם ה'ערב רב' שדבק בעם ישראל וגם הוא עתה חלק מהעם ועם הציפייה לגאולה ומשמעותה המעשית בימינו. המחבר, הרב גלדצהלר, מציג לפנינו את מניטו זצ"ל ואת תורתו מתוך מבט היסטורי וחינוכי מיוחד, ומתברר שמדובר בהוגה דעות בלתי קונבנציונאלי, שמחזק בדבריו את האמונה הפשוטה בבוא ובהשגחתו, ובתפקידו המיוחד של עם ישראל בעולם, ובמשמעות העמוקה של הפלאים שמתרחשים בדורנו לעינינו.

מציאות קטן. פנקס ביכורים של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. עורך ראשי: הראל כהן. בית אל, מאבני המקום ומגיד-קורן, תשע"ח. 9+66+תרמז עמ'. (02-6330533)

כולנו מכירים את מרן הראי"ה זצ"ל הבוגר, רבן של יפו וירושלים, הרב הראשי לישראל, ראש הישיבה המרכזית-העולמית, 'רועה דור התחיה', ואת הנהגתו ומעשיו וכתביו ואגרותיו ופסקיו. פחות מכירים אנו את הרב קוק הצעיר, האברך בשנות העשרים שלו, המכהן כרב בעיירה קטנה בליטא, לכאורה רב אחד מיני רבים. אולם הקובץ שלפנינו שיוצא לאור בפעם הראשונה מכתב ידו כפי שהוא, שהוא כנראה הקובץ הראשון שכתב הראי"ה מימיו ועל כן כינהו בענווה 'מציאות

קטן, כבר מלא וגדוש בתורה ובאמונה בהיקף ובעומק, ואין זה מפתיע שהוא פתח את הדרך לקבצים רבים גדושי-פיסקאות בנושאים שונים ומגוונים, פירות מחשבותיו והגיגיו של הראי"ה בשנים הבאות. מתוך הקבצים הרבים האלו לוקטו רוב ספרי 'הש"ס הלבן' – אורות ואורות הקודש ועולת ראי"ה וכו', והנה מתברר שהשורש לכולם כבר היה נטוע בראשון שבכתביו. כבר בקובץ זה ניכרת שיטת הרב לכתוב ברצף את מה שעלה על דעתו בלי מחיקות ובלי תיקונים והוספות, בענייני הלכה ואגדה, דרוש וקבלה. הרב צבי יהודה זצ"ל נטל גם מקובץ זה פיסקות לספרים המרובים של הרב, עוד בחייו וגם לאחר מותו, כנראה ידעו הרב ובנו שלמרות הגיל הצעיר שבו נכתבו הדברים רמתם התורנית אינה מבטיחה את זיקנותו של מרן הרב זצ"ל. באופן מפתיע הקובץ מציג את ידיעותיו המקיפות של הראי"ה הצעיר כבר אז גם בספרי מהר"ל, מורה הנבוכים, חובות הלבבות, ספר העיקרים, עקידת יצחק ועוד נוסף לידיעותיו הרחבות בתורה שבכתב ובעל פה ובמפרשיהם, עניין חריג בהחלט באותו זמן, בוודאי בגיל כזה. לספר מוקדם מבוא מקיף ומרתק של העורך המוכשר הרב הראל כהן על העיירה זיימל שהרב כיהן כרבה ועל תולדותיה עד השואה, כולל מכתב על הראי"ה שנעלם מעיני כל הכותבים עליו, שהתפרסם בעיתון 'המליץ' בשנת תרנ"ה מאת אחד מתושבי זיימל, ובו הוא מתאר בהערצה את הרב הצעיר ואת פועלו. למבוא צורפה גם תמונת מצבת אשת נעוריו של הראי"ה הקיימת עדיין בבית החיים הישן של זיימל, וגם צילום מכתב ראש העיירה בחורף תש"ב לממונים עליו בממשל שבו הוא מבשר להם על חיסול אחרוני יהודיה (ע"י הליטאים, לא ע"י הגרמנים!). תי"ט סימני הספר מוגהים ומוערים, ומפתחות מפורטים ביותר חותמים את המהדורה הנפלאה הזו של ספר ביכוריו של הראי"ה. שיתוף הפעולה בין הוצאת 'מאבני המקום' שעל יד ישיבת בית אל לבין הוצאת 'מגיד-קורן' הביא לעולם ספר משובח בכל קנה מידה, ועל כך יבורכו העורך הראשי ועוזריו וכל מסייעיהם.

מקראי קודש. הלכות ט"ו בשבט. הרב משה הררי. ירושלים, תשע"ח. 49 עמ' (02-6511670)

הרב הררי, איש ישיבת מרכז הרב, עושה זאת שוב: לאחר החוברת המקסימה על הלכות ארבעת המינים, שהיא תמצית ותרכיז של ספרו הגדול בנושא זה, שיצאה לאור לפני סוכות וחולקה בחינם ברבבות עותקים – הכין הרב הררי, הפעם כ'אומר' הבא כולו מן החדש (שהרי עדיין לא נכתב ספר בסדרת 'מקראי קודש' על ט"ו בשבט או על המצוות התלויות בארץ), חוברת הלכתית מתומצתת ומהודרת מלאת צילומים ואיורים לעיון בט"ו בשבט. החוברת עוסקת בחביבות ארץ ישראל וקדושת פירותיה, בהלכות ט"ו בשבט, ברכות הפירות, מצוות

התלויות בארץ, תמצית הלכות בדיקת מאכלים מתולעים ועוד, כל מה שצריך האדם כדי לעבור את ט"ו בשבט בשלום ובשמחה. גם חוברת זו חולקה בחינם בדוכנים למכירת פירות יבשים (המחבר עצמו זועק בספר את זעקת קיפוחם של הפירות הטריים...) ומגשים מוכנים לט"ו בשבט, ועם דפי פרשת השבוע בבתי הכנסת בערבו של יום, והועילה הרבה. כך למשל בעמודים 22-28 מובאת רשימה אלפביתית של פירות וברכותיהן, וביניהם כמה שברכתם כלל אינה מובנת מאליה: אבוקדו מרוסק בבלנדר – שהכל (ולדעת הרב עובדיה זצ"ל – העץ), בצל מבושל לדעת מחבר ספר 'וזאת הברכה' – שהכל, שלגון קפוא של מיץ ענבים – שהכל, ועוד הפתעות אחרות. בעמוד האחרון של החוברת נמצאת פרסומת של 'מכון התורה והארץ' לפרויקט החדש שלהם, בו הם מאפשרים לכל אחד לחזק את הקיום בפועל של המצוות התלויות בארץ כולל נתינת מעשר עני בהידור גם 'בלי לצאת מן הבית'... בהמשך לקראת פסח יצאה לאור החוברת **מקראי קודש – קיצור הלכות ליל הסדר** ובה כחמישים עמודים, והיא כוללת קיצור דיני ערב פסח וביעור חמץ וההכנות לחג והדרך לבדיקת ירקות עלים, ובהמשך מסבירה את כל ההלכות וההנהגות של ליל הסדר לפי העדות השונות כסדר סימני 'קדש ורחץ' וכו', הכל מלווה באיורים, חלקם מאוצרות 'מכון המקדש' ובעשרות תמונות, עם הפניות לספר 'מקראי קודש' הגדול. הרב הררי הוסיף כדרכו כמה הערות הלכתיות הנכונות לכל השנה, כגון שמעיקר הדין יש להתרחק במשך כל השנה מתספורת ע"י גוי, ומהי הדרך הנכונה להחזקת הגביע בקידוש. הערה אחת: בתיבה 'תבלינים' בלשון ימינו מתכוונים בדרך כלל לתבלינים טחונים, ולכן בהסברים על דרך הכנת החרוסת לא מספיק לומר 'טוב להוסיף בחרוסת תבלינים כקינמון' וכו', אלא לפרש שהכוונה לרצועות של קינמון ולעשבי תיבול שתפקידם לגרום לחרוסת להיראות כטיט המעורב בתבן, ושיש להסביר את העניין למשתתפים בסדר שקשה להניח שיבינו זאת לבד... בהמשך השנה יצא לאור גם **'קיצור הלכות מקראי קודש' על ימי בין המצרים**, גם הוא מעשה אומנות של קיצור ובירור עם תרשימים וצילומים בהירים ומבהירים, וגם הוא מחולק חינם לכל דורשיו, ולקראת החגים **קיצור הלכות ראש השנה, יום הכיפורים וסוכה**, חוברת עבה בת 128 עמודים, הכוללת קיצור של שלושה כרכים גדולים מתוך סדרת 'מקראי קודש' של הרב הררי – הכרך על ר"ה, הכרך על יוהכ"פ, והכרך על סוכות, עם הפניות להלכות המתאימות בכרכים הגדולים. החוברת פותחת בדיני תפילה וסליחות בימי חודש אלול, ומסיימת במנהגי הפרידה מהסוכה. היא כוללת את הלכות בניית הסוכה, אך לא את הלכות ארבעת המינים, שלהן כבר הוקדשה כאמור חוברת נפרדת. נוסף לתמונות ולתרשימים שמסבירים ענייני הלכה בסעיפים השונים, צורפו גם ציורים נפלאים המתארים אירועים במקדש מספר

'מכון המקדש', כך שגם פן זה של מועדי תשרי לא נפקד בחוברת הקיצורים הזו. גם החוברות האלו חולקו חינוך בקהילות ובבתי הכנסת עם דפי פרשת השבוע, ותועלת גדולה יש בהן לציבור כולו. כמה הערות: בעמ' 11 הרב המחבר מחמיר שאשה יכולה לעשות רק את בעלה שליח להתרת נדרים עבודה, ואין אפשרות שנערה או אשה יעשו את אביהן או אחיהן שליח לאותה התרה, למרות שבספר הגדול הרב הררי מביא דעות שונות בעניין, ולכאורה יש מקום גם להקל. בעמ' 29 סע' כא יוצא המחבר ברעש גדול נגד הצנזורה ש'דחפה' את יש"ו לתוך הוידויים שיש אשכנזים שאומרים אותם בין סדרי התקיעות, והוסיף שלעיתים הוסיפו אות אחת לשמו (הכוונה לאות ע' – ישוע) 'כדי להסתיר את כוונתם'. אולם הדברים לא מדויקים: אין ספק ששמו של אותו האיש היה 'ישוע', הצורה שבה נהגה ונכתב השם יהושע בזמן בית שני כפי שכתוב בספרי עזרא ונחמיה ודבה"י, ודווקא זהו השם המקורי של יש"ו, והשם המקובל ללא האות ע' נובע רק מהעובדה שאנשי אירופה לא יכלו לבטא את האות הגרונית הזו ולכן השמיטו אותה... עוד דבר: להלכות תפילת שחרית של ר"ה ויוהכ"פ כדאי היה להוסיף דין מצוי שרבים טועים בו: המתפללים הרבים כוונתם כימים אלו, שבהם מאריכים בתפילה ולכן מקדימים מאוד את תחילתה, צריכים לשים לב שלא לברך על הטלית לפני זמן 'משיכיר' (כל אחד כדאית ליה – סביב 45 דקות לפני הנץ החמה), ובעיקר צריכים להיזהר בזה אלו שנוהגים להתעטף בטלית כבר בביתם לפני יציאתם לבית הכנסת. גם בחוברת זו נמצאים עשרות צילומים ותרשימים יפהפיים, חלקם נוצרו במיוחד לצורך חוברת זו. יישר כוחו של רבי משה הררי על זיכוי הרבים הגדול הזה.

משפחה – אישות, מהות והגדרות משפטיות. עיון בסוגיות יסוד. הרב יעקב יקיר. ירושלים, מכון תורת המדינה, תשע"ח. 56 עמ'. (6748630)

מכון 'תורת המדינה' פועל זו השנה החמישית בראשות הרב יאיר קרטמן במסגרת ישיבת 'בית אורות' שעל הר הזיתים, שייסדוה בזמנם הרבנים חנן פורת ובני אלון ז"ל. קבוצת ר"מים ואברכים בוחנת ביסודיות סוגיות ממלכתיות מהפן ההלכתי האידיאלי ומהפן המציאותי, על מנת להגיע למסד ולתוכנית עבודה לקראת העתיד המצופה שבה המדינה תנהג לפי ההלכה, וגם כדי לבקר ולתקן את המצב הזמני, הדיעבדי, הקיים היום. חוברת זו עוסקת בעניין האקטואלי-מאוד של משבר המשפחה והגדרתה, והיא דנה בתהליך המשפטי שגרם לחילון ערך המשפחה וכל מה שנובע ממנו, ובהגדרה הנכונה של המשפחה בישראל, מהותה, תפקידה ומשמעויותיה על פי מה שראוי ורצוי. חלק שלישי עוסק בבחינת המצב

המשפטי במדינת ישראל בנושאי המשפחה מול משפט התורה מכאן, ומשפט העמים מאידך גיסא. את מסקנותיהם לא שומרים חוקרי מכון 'תורת המדינה' לעצמם, ונוסף לחוברות ומאמרים ודפי עמדה וכנסים, מגיעים מדי פעם ראשי המכון לתקשורת עם משנה סדורה בנושאי דת, חברה ומדינה. אחריתם ישגא מאוד.

נביאים סדורים. יהושע-שופטים-שמואל-מלכים. סיכומים, עיונים, לוחות השנים, סדר עולם. יאיר הס. קדומים, תשע"ח. 448 עמ'. (09-7928095) שבע שנים עברו מאז הוציא לאור הרב הס את ספרו הראשון 'תורה סדורה', שהועיל לרבים, ובעיקר למורים, 'לעשות סדר' בכתובים, לבסס את הבנת סדרי הזמנים של האירועים והאישים ומתוך כך את תוכן הספר כולו, והנה הגיע תורם של הנביאים הראשונים (בהערה ארוכה מסביר המחבר מדוע הביטוי הזה כשהוא מכוון לארבעת הספרים הנ"ל מטעה, מפני שבמקורו בספר זכריה הכוונה לדוד ושמואל דווקא). הספר כולל סיכומים של הספרים עם חלוקה מפורטת של נושאי הפרקים על פי פשטות המקראות ובשימוש מירבי בלשון הפסוקים – ולא מילתא פשיטתא היא. בספר מלכים צורפו בשעת הצורך השלמות מספר דברי הימים. וכן נוספו סיכומים וסדרי זמנים, עיונים מספרי חז"ל והמפרשים, ובעמודים 364-391 נמצאות טבלאות של לוחות השנים עם רשימת כל האירועים שאירעו לאורך התקופה בת אלף השנים מיציאת מצרים ועד תחילת ימי הבית השני. הספר מסתיים עם הבאת חלק מברייתת 'סדר עולם' עם ביאורים. מלאכה שלמה, כלי עזר ממדרגה ראשונה ללומדים והמלמדים את דברי הנביאים בקדושה ובטהרה.

נוהג כצאן יוסף. פסקים ומנהגים של קהילות אשכנז וק"ק פרנקפורט, לפי נושאים בסדר א"ב ולפי סדר ימות השנה. מאת רבי יוסף יוזפא סג"ל. יוצא לאור ע"פ דפו"ר עם מבוא, הערות, ציונים, מפתחות ונספחים ע"י עמיחי כנרתי. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשע"ח. 41+תנא עמ'. (08-9276664) ר' יוסף יוזפא סג"ל נולד בערך בשנת תמ"ה לאביו ר' משה קאשמן מהעיר עסא שבגרמניה [כיום אסן, על יד קלן], שהיה תלמיד חכם ונודע בחסידותו. זקנו של ר' יוזפא ששמו כשמו היה החכם הנודע בעל ספר 'יוסף אומן' רבי יוסף יוזפא האן נויירלינגן, ראש הדיינים בפפד"מ. ר' יוזפא הנכד למד אצל אביו ואצל גדולי דורו ר"ד אופנהיים ור"א ברוידא, ובהגיעו לפרקו לקחו לחתן רבי יהודה מילר, בעל ספר השו"ת הנושא את שמו, רבה של העיר דייץ. בשנת תע"ב הוציא לאור ר' יוזפא סדר סליחות עם פירוש 'המסביר', ובהמשך פנה לכתוב בעקבות סבו (שספרו יוסף אומן עדיין לא נדפס אך היה מצוי אצלו בכת"י) ספר על מנהגי המקום. ר'

יוזפא שימש כמרביץ תורה וכדיין בעיר דייץ, ונפטר בשנת תקי"ט כשהוא משאיר אחריו חיבורים רבים שלא נדפסו. ספר המנהגים 'נוהג כצאן יוסף' התפרסם מאוד, ורבים הספרים בדורות הבאים שדנו בדבריו, לעיתים אף יותר מאשר בספרו של זקנו 'יוסף אומץ'. עוד לפני הדפסת הספר הוא עבר בכת"י מיד ליד, ולצד הרבים ששיבחו אותו היו גם שכתבו השגות עליו. בתגובה כתב חותנו ר"י מילר, שנחשב אחד מגדולי הדור, קונטרס בשם "צאן הנחלות" שצורף לסוף הספר, ובו הגן על הכרעותיו של חתנו, וגם ציין כמה דברים שמצא לנכון לתקן בספר, "קצתן הם נגד הדין, וקצתן תולין בשיקול הדעת". הוא טען להגנת חתנו ש"מרב טירדת הזמן, שהוא טרוד על המחיה ועל הכלכלה, לא ירד במקצת דמקצת לעומקא דדינא", ובנוסף יש לזכור שבזמן חיבור הספר היה ר' יוזפא בסך הכל אברך בן שלושים בערך. מבנה הספר מעניין ומיוחד: החלק הראשון כולל עשרות פרקים לפי סדר א"ב, מאיסורי אכילה, אבלות, ברכות, בר מצוה וכו' ועד ראש חודש, שבת, תחומין ותענית, ובחלק השני, שנקרא 'הלכות חילוק הפרשיות', עובר המחבר מפרשה לפרשה ורושם את מקוום העולים לתורה (אז עדיין לא היה מנהג קבוע בזה) ואת ההלכות והמנהגים הראויים לציון לפי סדר השנה. כעת, שלוש מאות שנה בדיוק לאחר שיצאה לאור המהדורה הראשונה, נדפס הספר בההדורה מתוקנת ומושלמת, עם ציוני מקורות, הפניות והערות, ע"י הרב עמיחי כנרתי, חוקר בכיר במכון שלמה אומן ור"מ ותיק בשיבה באיתמר שבשומרון. זהו המשך ישיר לספר 'יוסף אומץ' מאת סבו של בעל 'נוהג כצאן יוסף' שיצא לאור על ידו במהדורה מתוקנת לפני שלוש שנים, גם הוא במסגרת מכון שלמה אומן. המהדיר ציין בהערותיו לכל הדומה והשונה בספר זה לספרי מנהגי אשכנז המפורסמים 'מנהגי ורמזא' לר"י שמש ו'דברי קהילות' לרש"ז גיגר נוסף כמובן לספר 'יוסף אומץ', והוסיף מפתחות ונספחים, עבודה מושלמת כדרכו.

נטע בתוכנו. פרקים ביסודות תורה שבעל פה. הרב שמואל אריאל.

עתניאל, 'גילוי', תשע"ח. שני כרכים. (shmuelariel2@gmail.com)

הרב שמואל אריאל למד ולימד שנים רבות בשיבת 'בית ועד לתורה' בעתניאל, וכעת הוא משמש כראש כולל ההלכה בשיבה בירוחם. בין השאר הוא בחן לעצמו והעביר סדרת שיעורים בעתניאל על התפתחות התורה שבעל פה ויסודות ההלכה, אלו הלכות יסודן בסיני ואלו מהן נדרשו מהתורה ע"י חז"ל ומה משמעות ההבדל ביניהן, כיצד ומתי דייקו חז"ל דיוקים הלכתיים בלשון הפסוק ומתי דיוקים אלו הופכים לדין דאורייתא, כיצד אפשר לדרוש דרשות הרחוקות מאוד מפשט הכתובים, מהו מקור המחלוקות הרבות בין החכמים במישור

הדאורייתא ומתי הופך הדין הנלמד מפסוק לדין מדרבנן, ועוד שאלות רבות, שהמקורות המתייחסים אליהן בדברי חז"ל והקדמונים רבים ומגוונים, ולא תמיד עולים בקנה אחד. השער הראשון עוסק בשאלת המסורת והיצירה בתורה שבעל פה, קביעת הגבולות בין יצירה שהופכת להיות חלק מהתורה לבין יצירה שנשארת ברמה של גזרה או תקנה מדרבנן, הגישות השונות בחז"ל ובקדמונים ואצל החוקרים התורניים (בעל 'דורות ראשונים' ואחרים) לשאלות הנ"ל, משמעות המונח 'דברי סופרים' לדעת הרמב"ם, כללי הדרשות ודרכי לימודן ועוד. בכרך השני שני שערים: דרישת התורה – מעורבות החכמים בתהליך הדרישה, מקומן של סברות החכמים בתהליך זה, 'טעמא דקרא', פשט ודרש, אסמכתא ועוד, והשער השלישי עוסק ביחס לתורה שבעל פה במהלך הדורות – סמכות הנבואה במסורת התושבע"פ, המחלוקות, סוגיהן והתהוותן ועוד. מדובר על ספרים מקיפים, שהם רק תחילת סדרה שתקיף עוד הרבה יותר מזה – סמכות פסיקת ההלכה, דרכי לימוד התלמוד וכללי הסקת ההלכה ממנו, יחסי אגדה והלכה ועוד. אוצר בלום.

סידור ארץ ישראל. הוגה וסודר מחדש מהחל ועד כלה עם מבואות, מקורות וביאורים. נוסד על מטבעות תפילה עתיקות של חכמי ארץ ישראל. עורך: יאיר שאקי. מהדורה שנייה. ירושלים, תשע"ח. 297+48 עמ'.
(052-8927348)

ממבט ראשון נראה מוזר שמישהו יוציא לאור סידור חדש ומהודר בנוסח שאין איש מתפלל בו בימינו. מדובר על סידור תפילה הכולל שחזור של נוסח ארץ ישראל העתיק על פי המובא בספרות חז"ל והגאונים, פיוטים עתיקים וקטעי גניזה, עד שפנים חדשות-ישנות באו לכאן. אולם המהדיר אינו מתכוון להוסיף נוסח לנוסחי התפילה הקיימים או לפתוח בית כנסת עם מנהגים חדשים-ישנים, וכוונתו אינה אלא להפנות את תשומת לב המעיינים-בתפילתם אל מה שהיה קרוב-לוודאי הגזע שממנו הסתעפו הנוסחים השונים, ולא מילתא זוטרתא היא. הסידור מלווה במבואות והסברים וציוני מקורות למכביר, אך עיקרו הוא נוסח התפילה עצמו, ואין עמוד בלי חידושים מרשימים. אפשר להאריך כאן בדוגמאות ככל אורכו של הסידור, שרוב הברכות והתפילות שבו כצפוי קצרות הרבה יותר מהמקובל היום – אפילו מבנוסח תימן המקורי ששמר על העיקר וכמעט שלא קיבל לקרבו הוספות, גם כאלו שנתקבלו ברוב תפוצות ישראל. כך למשל נוסח ברכת 'אשר יצר' הוא: 'בא"י אמ"ה אשר יצרת את האדם בחכמה ועשית אותו נקבים נקבים חלולים חלולים כנוניות כנוניות, שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר לו לחיות. בא"ה רופא כל בשר ומפליא לעשות', ומסביר

המהדיר ש'כנוניות' הן פיתולים וליפופים, ושהנוסח הזה רמוז בגמרא חולין נו, ב. ברכת המינים נוסחה: 'למשומדים אל תהי תקוה אם לא ישובו לתורתך, המינים כרגע יאבדו, ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו. בא"ה מכניע זדים'. ובמוסף ראש חודש הברכה המרכזית, ברכת קדושת היום, מסתיימת כך (אין נוסח מיוחד 'אתה יצרת' לשבת ר"ח, והנוסח עצמו קרוב מאוד לנוסח מוסף של ימים טובים): ...ונעשה לפניך את חובתנו תמידי יום וקרבן מוסף (בשבת: וקרבנות שני מוספים). ברוך אתה ה', מקדש ישראל (השבת) וראשי חדשים (בר"ח ניסן: **וראש** ראשי חודשים [!]). הסידור מסתיים ב'סדר תפילת השערים', תפילה מיוחדת מתקופת הגאונים שהייתה נאמרת מול שערי הר הבית. יהי רצון שנזכה להשבת השכינה לציון ולחידוש סדר העבודה, ואז אולי ישמש סידור זה כבסיס לתיקון נוסח תפילה אחד חדש-ישן לכל תפוצות ישראל.

סיפורי תורה. אהרון בק. שדרות, תשע"ח. 240 עמ'. (050-8752252)

הרב בק הוא ר"מ בישיבת ההסדר בשדרות, ומחברם של מאמרי הלכה רבים. בספר מיוחד זה 'חשקה נפשו בתורה', וליתר דיוק – בסיפורי התורה, והוא עומד לפנייהם וחודר לתוכם ומגלה בהם נפלאות, ופתאום הסיפורים מקבלים נפח והדמויות מקבלות עומק באופן שלא קיים באף ספר אחר. י"א סיפורים מכיל הספר 'סיפורי תורה', בראשון מככים קין והבל, ובו מספר הבל בגוף ראשון עד כמה הוא מקנא בקין אחיו הגדול היוצר ופועל ומתקן את העולם, כאשר הוא בס"ה כרועה צאן רק שומר על הקיים, ואיך הקרבן שהקריב והתקבל שינה את התמונה – אבל בכך הביא לסופו המר. בסיפור מפרשת קורח מתאר כביכול משה רבנו את התדהמה שאחזה בו כשראה את אהרן מקטיר קטורת בחוץ, מוסר את נפשו כדי לעצור את המגפה, ובסיפור האחרון הקב"ה משוחח עם בלעם, חודר עמו במבט עומק לאורך ההיסטוריה היהודית, ומנסה להוכיח לו עד כמה נלעג הרעיון לעצור את עם האריות בעזרת קללה, גם אם זו קללה אלוקית. בחלק השני של הספר מציג המחבר את מקורות השראתו – הוא 'מטייל' עם הקורא בין הפסוקים והמפרשים והדיוקים הכתובים והרמוזים במילים שבכל פרשה, ומראה איך הגיע לתובנות שבסיפורי החלק הראשון. זהו סוג חדש של מדרש, והוא מחכה להמשך.

עולת ראיה על סימני ליל הסדר. עם ביאור תורת העולה מאת הרב מאיר

יהושע מגנס. ירושלים, מכון הרצ"ה, תשע"ח. קצב עמ'. (02-6515811)
בשנת תשס"ו הוציא לאור הרב מגנס, מבכירי הר"מים בישיבת מרכז הרב, קונטרס ובו ביאוריו על דברי מרן הרב זצ"ל על חלק מההגדה של פסח כפי שהם פורסמו

ב'עולת ראייה'. דבריו עשו רושם על אוהבי תורת הרב והספר אזל מזמן, ועתה הוציא הרב מגנס לאור מהדורה חדשה ומתוקנת עם הוספות רבות. כתלמידים המובהק של הרצי"ה זצ"ל ושל רבי אברהם שפירא זצ"ל ושל שאר ראשי הישיבה, וכתלמיד וכו"מ בישיבה שנים רבות, מכיר הרב מגנס היטב את רוחה של הישיבה שהיא המשך ישיר של רוחו של מרן הרב זצ"ל, והוא מעיד בהקדמת הספר שאור התורה שבישיבת 'מרכז הרב' מאיר עתה למרחוק בדיוק כפי שחזו ושאו ראשיה זצ"ל. בהתאם לרוח זו למד ושנה ושילש הרב מגנס עם קבוצת תלמידים ותיקים את דברי הרב על סימני ליל הסדר, ומצא בהם פנינים. כך למשל הוא מסביר שעל פי דברי הרב זצ"ל מצות אכילת כזית מצה לאפיקומן מכונה 'צפון', מוסתר, מפני שהחיים העליונים הם לעת עתה נשגבים מסדרי העולם הרגילים, ולכן אכילת מצת האפיקומן היא מעשה גבוה בהרבה מאשר אכילת מצת המצוה המבטאת את חירותנו בעולם הזה, וגם מאכילת המצה ב'כורך' המציינת קבלת עול מלכות שמים. לעומתן האכילה 'על השובע' מסמלת אכילה בקדושה עליונה בלי נגיעות בענייני העולם הזה, ויש בה כעין סגירת מעגל וחיבור של העניין האלוקי עם הטבע הישראלי הנפשי הקדוש ברוחו של אליהו הנביא מבשר הגאולה האחרונה וכו', דברים עמוקים ומרוממים.

עזר משפט. הלכות מקח וממכר, אונאה, מתנה, אבידה, נחלות, אפוטרופוס. תמצית כל סעיף החל מהגמרא והראשונים, דרך שו"ע ונו"כ ועד הקצות, הנתיבות והפתחי תשובה. אביעד תפוחי. שדרות, תשע"ח. 571 עמ' (052-4548760)

הרב תפוחי, לשעבר תלמיד ישיבת מרכז הרב, משמש כראש הכולל לדיינות בישיבת ההסדר 'אפיקי דעת' שבשדרות. שנים רבות למד ולימד בעיון רב את הסוגיות הממוניות בש"ס המסוכמות בחלק חושן משפט שבשו"ע, ואת הסוגיות הממוניות בענייני אבן העזר, וסיכם לעצמו באופן שיטתי את עיקרי שיטות הראשונים והאחרונים בכל סעיף, ואת הפרטים האקטואליים המרוכזים בתשובות גדולי דורנו ובפסקי בתי הדין הרבניים כסדר השו"ע. כצפוי וכראוי הוא מכוון את תלמידיו להעמיק קודם בסוגיות הרלוונטיות בתלמוד ובראשונים ורק אח"כ לעבור לדון בדברי הפוסקים, והספר שהכין על פי סיכומיו מכוון בדיוק ללימוד מסוג זה, כולל אמצעים גרפיים כדי לזהות מיידית אם מדובר בדעה חולקת או משלימה, המשך בירור או עניין חדש וכד', וגם הקדמות והשלמות ושאלות מסכמות ועוד. כרך שני, שעוסק בהלכות שומרים וגניבה וגזילה ונזיקין כבר יצא לאור, וכרכים נוספים בדרך. קיימים היום כמה סדרות וספרים שעוסקים

בסיוע ללומדים למבחני דיינות, כל ספר וייחודו, ואין אדם לומד אלא בספר שליבו חפץ; ניכר שספרי סדרת 'עזר משפט' הם מהמיוחדים שבהם.

עיוני אי"ה. עיון בעין אי"ה לאור פרשיות השבוע והמועדים. גיל דביר. ירושלים, דברי שיר, תשע"ח. 279 עמ'. (dvirgil74@goolemail.com) הספר 'עין אי"ה' הוא ביאור על עין יעקב מאת מרן הראי"ה, והרחבת הדברים בו ופשטותם היחסית גורמת לו להיות שער לתורת הראי"ה בכלל. השיעורים המתוקים בשיבת כרם ביבנה אצל ראש הישיבה הרב מרדכי גרינברג שליט"א גרמו לתלמידו הרב דביר לארגן שיעור דומה כאשר התחיל לשמש כר"מ בישיבת פתח תקוה (היום – ישיבת אמי"ת 'אורות שאול' בתל אביב), ומשיעורים אלו נולד ספר זה. המחבר מבאר פסקאות נבחרות מעין אי"ה כשהן מסודרות על פי סדר פרשת השבוע והמועדים, כאשר מסרים חינוכיים ותורניים ואף אקטואליים רבים נשאבים מביאורים אלו. דוגמא אחת: על אכילת המן המוזכרת בפרשת בשלח, שמסתיימת עם הגיעם אל קצה ארץ כנען, מביא הרב גיל את דברי עין אי"ה על ברכות שמסבירים את מהות הנס וערכו מצד אחד, ואת הצורך להימנע ממנו כאשר החיים מיושבים ומסודרים 'בארץ נושבת' מצד שני. אחרי ניתוח משמעות הניסים מסכם המחבר: 'דווקא גאולה מתוך השתתפות של עם ישראל, על ידי עשייה אנושית ולא בניסים על-טבעיים, מתאימה למצב רוחני עליון יותר'. אכן, מסר פרשני-חינוכי-אמוני-אקטואלי.

עת ללדת. אמצעי מניעה במבט יהודי. ד"ר חנה קטן. יעוץ הלכתי: יואל קטן. שעלבים, משעול, תשע"ח. 61 עמ'. (sif.mishol@gmail.com) מדובר על חוברת קטנה ומהודרת, שתפקידה אחד: לחזק את הבית היהודי. ממבט ראשון יכול הטועה לטעות שזוגתי הרבנית ד"ר קטן שתח', רופאת נשים ותיקה וידועה ויראת שמים, החליטה פתאום לפרסם חוברת על אמצעי מניעה כשהיא נסחפת אחרי גישות מודרניות ומתירניות הקיימות גם במגזר הדתי – ולא כך הוא: מדובר על חיבור קצר וקליט שבבסיסו עומד הרצון להסביר את הצורך בתכנון משפחה יהודי, חיובי, שמטרתו לגדל משפחות גדולות, בריאות ומאשרות. לדעת רוב-ככל הפוסקים מותר לדאוג לבריאות האשה ולבריאות ביתה ולבריאות צאצאיה ע"י הרחקה מתאימה בין הלידה לבין תחילת ההריון הבא לפי כללים ותנאים מסוימים, ותפקידה של החוברת הזו הוא להסביר בפרוטרוט לבני הזוג מה הם האמצעים השונים שבהם אפשר לדחות את ההריון לתקופה המתאימה בלי לעבור על איסורים, ומה הם דרכי השימוש והמעלות והחסרונות של כל אחד מהאמצעים האלו מהפן ההלכתי, הרפואי והשימושי-

מעשי, הכל באופן ברור וממצה, כולל תרשימים ותמונות ועצות וטיפים, כדי להשיג את המטרה של בניית בתים גדולים ובריאים ושמחים בישראל.

פנה זיוה פנה הדרה. הספדים שנאמרו בהלווייתו של הרב חיים ישעיהו הדרי זצ"ל. ירושלים, תשע"ח. 45 עמ'. (0524-895436)

הרב ח"י הדרי זצ"ל, מייסדה, ראשה ולבסוף נשיאה של ישיבת הכותל, הרביץ תורה ברבים במשך למעלה מיובל שנים בכתב ובעל־פה, כשחוט של חן משוך על שפתיו. בשנים האחרונות הוא התקשה בהליכה, ובהמשך נפל ושובר את ירכו, ואחרי ניתוחים וסיבוכים הצליח לחזור שוב לפעילותו התורנית הנמרצת, לשמחת בני משפחתו ותלמידיו, אולם נפילה נוספת הביאה למותו, לצערם הרב של אוהביו הרבים. הכאב והאבל והאהבה והכבוד לדמות הגדולה הזו שנפרדה מאיתנו בחטף באו לידי ביטוי בכמה הספדים נפלאים שנאמרו בבית ההלוויות בסנהדריה לפני אלפי מלווים, בהם של רעו הקרוב מילדות ושותפו לדרך הרב יעקב כ"ץ שליט"א, שסיפר בהתרגשות על שהוא והרב הדרי כרתו ביניהם בגיל צעיר ברית של ידידות איתנה שלא הופרה באף מריבה אחת בשישים השנים שבהם פעלו יחד; של רבו של הרובע היהודי ואחד הר"מים הראשונים בישיבת הכותל, הרב אביגדור נבנצל, שתיאר בהרחבה את דמותו הגדולה של הנפטר ואת הטובות שעשה עמו; של חתנו הרב אריה הנדלר, ראש ישיבת ההסדר ברמלה, שסיפר על מורו וחותנו כראש משפחה וכראש ישיבה; של הרב חיים סבתו, ראש ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים ומראשוני התלמידים בישיבת הכותל, שספד לרבו ברגש וגם בחרוזים; של תלמידיו ראש ישיבת הכותל ומנהל הישיבה שהבטיחו להמשיך בדרכו, ועוד רבנים ונכדים. כל הדוברים הצביעו על האצילות והנעימות, ההדר והענווה, המרץ והרוגע, בהם הצטיין הרב הדרי, מושגים סותרים-לכאורה ששכנו כולם בהרמוניה באותו יהודי גדול. הרב הדרי עוד הספיק לפני פטירתו להיפרד מבני משפחתו, ולעצום עיניו לנצח תוך לחישת פרקי תהילים. תנצב"ה.

פניני הלכה. בענייני משפחה. אליעזר מלמד. הר ברכה, תשע"ח. יא+298 עמ'. (02-9709588)

סדרת 'פניני הלכה' של הרב אליעזר מלמד, רב הישוב ונשיא הישיבה בהר ברכה, כבר עשתה לה שם. הסגנון הייחודי, הבהירות, השילוב בין כלילת כללים ובין פירוט פרטים באופן מושכל וידידותי ללומד, הדיון המתחיל במקורות הדין ומסתיים בהלכה ברורה למעשה, שילוב ענייני אגדה והשקפה ומחשבה כרקע להלכה הפסוקה, ובעיקר ההכרעות הברורות והמחושבות והמאוזנות והאמיצות-

לפעמים תוך התחשבות במנהגי העדות השונות, עושים את הסדרה הזאת לכה-פופולרית, עד שהיא אף תורגמה כבר לכמה שפות. בכרך הזה הרב המחבר עוסק בעשרה נושאים – כיבוד הורים, ענייני הנישואין ומה שסביבם, הלכות צניעות, ברית מילה ופדיון הבן ולהבדיל הלכות אבילות. בהקדמתו תוקף הרב את הגישות המודרניות והפוסט-מודרניות המנסות לערער את ערכי המשפחה העומדים ביסוד היהדות, שבעז"ה יתקיים בהם 'עוצו עצה ותופר'. במקביל יצא לאור ספר 'פניני הלכה – ליקוטים בענייני העם והארץ', ובו ענייני ישוב הארץ, צבא, מדינה, עבודה עברית, הלכות זכר למקדש והלכות גרים, ובסופו קונטרס עם תשובות ופסקים מאת הגר"ש גורן וגדולים נוספים, וכן ספר 'פניני הלכה' ראשון בסדרה על **הלכות כשרות**, שמאיר את העיניים בבהירותו וסידורו המשובח, שאינו זהה לסדר ההלכות בשו"ע יו"ד. את כל ההספק הגדול הזה מצליח הרב מלמד להשחיל לסדר יום עמוס הכולל רבנות והוראה, בעזרת חבר תלמידים, מהם תלמידי חכמים בזכות עצמם, שנושאים עמו בעול. תרומה אדירה יש בסדרה הזו לעולם התורה הדתי-לאומי ההולך ומתפתח בעז"ה מתוך בטחון בדרכו ומתוך אחריות על בניין התורה ועל שמירתם ופיתוחם של העם והארץ, וייש"כ של המחבר.

צדקות יהודה וישראל. ארץ, מדינה ומשפט, צדקה וחברה, חינוך. הרב יהודה זולדן. שבי דרום, מכון התורה והארץ, תשע"ח. 560 עמ'. (08-6847325)

הרב זולדן משמש כיום כמפקח ארצי על לימוד התושבע"פ בחמ"ד. עד לפני תליסר שנים שימש כראש ישיבת 'ימית' בנוה דקלים, וחווה את כל מאורעות הגירוש והרס ישיבתו. הוא רואה כאחת ממטרותיו החינוכיות העיקריות לסלול דרכים להתנהלות תורנית של עם ישראל בארץ ישראל בכל התחומים שבין אדם לחברו ובין אדם לעמו, וכבר כתב כמה ספרים ועשרות מאמרים שעוסקים בעניינים אלו, כגון כללי עשה ולא תעשה בחשיפת שחיתויות בחברה, בארגון ובשלטון, סדרי עדיפויות במתן צדקה בימינו, חרם צרכנים לאור ההלכה, כללי הוצאת תלמיד בעייתי ממסגרת תורנית, ועוד. בספר זה ל"א מאמרים, רובם כבר נדפסו בכתבי עת שונים וכעת נערכו מחדש ע"י הרב אב"י ונגרבר ממכון התורה והארץ. בסוף הספר הוסיף המחבר דברי זיכרון מרגשים על אמו ז"ל שנפטרה לאחרונה, דמות מרשימה של חלוצה יראת שמים, שהתנערה וקמה מאפר השואה ומצעדת המוות ומאוניית המעפילים וממחנה המעצר, והקימה בס"ד בעשר אצבעותיה עם בעלה ז"ל בית של תורה ועבודה וגמ"ח, תוך שהיא משפיעה מרוחה הטובה על כל סביבותיה.

שו"ת אבני דרך. חלק יב. שאלות ותשובות שהזמן גרמן בארבעת חלקי שולחן ערוך. אלחנן נפתלי פרינץ, ירושלים, תשע"ח. 536 עמ'. (9998679)

כך נוסף בסדרת ספרי השו"ת של הרב פרינץ איש בית שמש, המכיל 225 תשובות חדשות, כמה הערות על ספרים אחרים, וכשישים השלמות והערות שלו ושל אחרים על תשובות שנדפסו בחלקים הקודמים של 'אבני דרך'. אוצר בלום. שאלות רבות אינן 'קונבנציונליות'; למשל, האם מותר ללבוש חולצת טריקו כאשר היא הפוכה אם מסיבה זו או אחרת הלוש אינו מעוניין שההדפס יראה, בניגוד לדין בשו"ע או"ח סי' ב סע' ג שאין ללבוש את חלוקו הפוך? המחבר נוטה להחמיר, אולם הוא מביא את הערת הגר"א נבנצל שליט"א, שעבר בטובו על כל הספר והעיר ותיקן, שלצורך מצוה אפשר להקל בדבר, ובמקרה זה היה מדובר בהפיכת חולצת טריקו לבנה כדי להיכנס לבוש בה לחתונה בלי שההדפס שעליה יראה, בהיעדר חולצה לבנה אחרת. בסוף הספר נמצא מפתח מפורט לתשובות המופיעות בו, אך ההשלמות הרבות הנ"ל אינן ממופתחות, וחבל. יישר כוחו של הרב פרינץ על חריצותו ובהירות דבריו.

שו"ת הדף היומי. שאלות ותשובות בענייני הדף היומי. עריכה: הראל שפירא. אלון שבות, פורטל הדף היומי, תשע"ח. 151 עמ'. (daf-yomi.com)

הרב הראל שפירא ייסד לפני כעשר שנים את פורטל הדף היומי, הכולל אתר פעיל ומגוון ובו דפי התלמוד הבבלי וסביבתם ביאורים והסברים ומפרשים ורבבות שיעורים ומאמרים וקישורים על פי סדר הדף היומי, ועוד כלי עזר רבים ושונים (ביניהם למשל 'אוצר לעזי רש"י' מאת אבי מורי ז"ל) המוצגים באופן נגיש וידידותי למשתמש. כל הזמן נוספים לאתר המיוחד הזה חומרים משובחים, כאשר הרב שפירא מנהל אותו ביד רמה, בהתנדבות גמורה, בסיועם של מתנדבים נוספים, אנשי תורה והייטק. התועלת שבפורטל הזה רבה, הפעילות בו ענפה, המשתמשים יכולים להוסיף ולהעיר ולצרף חומרים (בפיקוח אחראים מטעם הפורטל) ועוד, מפעל יוצא מן הכלל. 'עם האוכל' בא עוד תיאבון, ומדי פעם עולה על דעתו של הרב הראל רעיון נוסף. הפעם מדובר בספר פיקנטי ערוך בצורה מעוררת עניין, שבו ליקט קנ"ד שאלות ותשובות העוסקות בענייני הדף היומי, מהשאלה המפורסמת שנשאל בשנת תרפ"ד מהר"ם שפירא מלובלין מייסד הדף היומי, מאת הרב הצעיר רבי יונה מרצבך, שהיה אז רב קהילת דרמשטט שבגרמניה ולימים מראשי ישיבת קול תורה, האם להחשיב את הדף האחרון של

מסכת ברכות שהוא חלקי ומקוטע כ'דף' יומי, ועד לשאלות שנשאלו רבנים באתרים אינטרנטיים בני ימינו, כמו למשל מה עדיף על מה – תפילת ליל יום העצמאות חגיגית או קביעות לימוד הדף היומי?... השו"ת מחולק לארבעה מדורים – הדרכה בלימוד, קביעות בלימוד, ענייני סיום מסכת ושאלות כלליות, ויש בספר הזה השלמה ותוספת נאה לפעילות הנמרצת של הפורטל עצמו. אשרינו שזכינו לדור שמחבב את התורה ולימודה, ואשרינו שזכינו לאנשי תורה ומעשה שיודעים להנגיש את התורה ללומדים מכל הגוונים.

שו"ת מהרי"א הנקרא גם כן תשובות יהודה יעלה. לרבי יהודה אסאד אב"ד סערדאהעלי. **חלק אה"ע-חו"מ.** מהדורה חדשה ומתוקנת, עם מבוא, הערות, הפניות, מראה מקומות, נספחים ומפתחות. עורכים: ש"ש גולדשמידט, בועז מרדכי ויואל קטן. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשע"ח. 29+תקב עמ'. (08-9276664)

רבי יהודה אסאד נולד בעיר אסוד (Aszod) שבהונגריה בשנת תקנ"ד (1794). הוא למד בישיבתו של מהר"ם בנעט, גדול רבני מורביה (צ'כיה), ובהמשך שימש כדיין בעיר סרדהל (סערדאהעלי; כיום – דונאיסקה סטרדה, דרום סלובקיה). העיר שכנה במחוז פרשבורג (היום ברטיסלבה), והתקיימה בה קהילה גדולה וחשובה במשך מאות שנים, עד השואה הארורה בה נרצחו כל יהודיה שהיוו כמחצית מתושבי העיר. מאוחר יותר שימש רי"א במשך כמה שנים כרב בכמה עיירות, ובשנת תרי"ד שב לסרדהל ושימש כרבה במשך כשתים עשרה שנה, עד לפטירתו בשנת תרכ"ו, לפני קנ"ג שנים. הוא הקים בה ישיבה גדולה והפך את העיר לתל תלפיות, עד שסרדהל נחשבה מהקהילות החשובות בהונגריה. רי"א אסאד היה מגדולי המשיבים בדורו, והשיב אלפי תשובות גדושות חריפות ובקיאיות לשואלים מקרוב ומרחוק. הוא שמר העתקים של חלק מתשובותיו, ומהם הכין לדפוס בנו וממלא מקומו, רבי אהרן שמואל אסאד (תק"ץ-תרס"ה), ששימש כרב העיר במשך ל"ט שנים, את שו"ת מהרי"א 'יהודה יעלה', הכולל 884 סימנים. החלק הראשון נדפס בלמברג תרל"ג והוא כלל את חלק או"ח וחלק יו"ד, והחלק השני הקטן יותר נדפס בפרשבורג תר"מ והוא כלל את התשובות בענייני אה"ע וחו"מ. רי"א חיבר ספרים רבים אחרים, ביניהם נדפסו ע"י צאצאיו בשנת תרצ"א הספרים 'דברי מהרי"א' – חידושי תורה ואגדה, ו'חידושי מהרי"א' על מסכת כתובות, ועוד. גם כמה מתלמידיו הדפיסו ספרים ובהם מחידושיו, אולם רוב כתביו אבד. שו"ת מהרי"א מוזכר ומצוטט אינסוף פעמים בספרי חכמי דורו וק"ו בספרי רבני הדורות שאחריו, והשתדלנו למצוא, ולציין בהערות השוליים, כל חידוש או ציטוט בשמו שהובא בספרי הפוסקים, וכל הכרעה והערה למדנית בדברי רבנו שעשתה רושם

לדורות. ר"י אסאד היה מקצר הרבה בלשונו, ולתועלת הלומדים הוספנו לעיתים בסוגריים מרובעים אותיות ותיבות-קישור שהיו חסרות להבנת המשפט. צילומי כמה תשובות מכתב ידו הגיעו לידינו, ועל פיהם תיקנו את הנוסח במקום הדרוש, וכמובן הערנו על כל שינוי. חילקנו את הפסקאות הגדולות של רבנו לקטעים קטנים יותר, הוספנו פיסוק מדויק, תיקנו טעויות דפוס רבות-מספור והשלמנו את הכתיב החסר לכתוב מלא המקובל היום (כמובן מבלי לשנות את לשונו של רבנו), פתחנו את רוב ראשי התיבות חוץ מאשר את המובנים מאליהם, וכן חילקנו לסעיפים סימנים העוסקים בכמה נושאים והוספנו כותרת תמציתית בסוגריים מרובעים בראש כל סימן, ובסך הכל עשינו כל אשר לאל ידינו כדי לגרום לכך שמהדורה זו תועיל מכל צד ופינה ללומדים בספר. חלק יו"ד יצא לאור כלול בהדרו בשנה שעברה, ועתה יוצא לאור חלק אבן העזר וחושן משפט ובו רפ"ג סימנים במיספור אחד לאה"ע וחז"מ. חלק או"ח נמצא בהגהות האחרונות ויצא בעז"ה בחורף תשע"ט, ואליו נצרף בעזה"ת מבוא מקיף וכן מפתח מפורט לכל חלקי הספר.

שורה שהיא עבדות. סוגיות ברבנות הקהילה. **חלק שני.** משה לוונטה. קרית-ארבע חברון, המכון לרבני ישובים, תשע"ט. 576 עמ'. (9964722)

הרב לוונטה מכהן כרב קהילה בשכונת גינות שומרון שבקרנ"ש, אחרי ששימש במשך שנים רב ישוב בדרום הר חברון ורב קהילה גדולה בירושלים, ומחנך במסגרות שונות. ספר ההדרכה לרבנים שכתב בזמנו בשם 'שורה שהיא עבדות' הספיק כבר לצאת לאור במהדורה מורחבת ומתוקנת, ועתה יוצא לאור חלקו השני שיש בו השלמות והרחבות רבות לכרך הראשון. חמישה שערים בחלק זה של הספר, השער 'בין הרב לעצמו' כולל דיון בהגדרת 'אישיות רבנית' שמתאימה לתפקיד רב (וגם מי שלא...), דן בסיפוק הקיים-או-לא במלאכת הרבנות, במחירים רוחניים הכרוכים בתפקיד רב קהילה ועוד. בשער 'בין הרב לקהילה' נמצא דיון מפורט בתפקיד הרב כפוסק בעידן המודרני הדיגיטלית-קשורת, ובתפקידו בחיזוק הרגש הדתי של בני הקהילה. שער שלם עוסק ביחסים הראויים בין הרב וחברי הקהילה לסוגיהם ולמגדריהם, ואחר בתפקידי הרב סביב למעגל השנה. בחוכמתו ובענוותנותו שיתף הרב לוונטה רבנים ואנשי מקצוע בכתיבת פרקים בספר בתחום מומחיותם: פרק בעניין דרך הנהגת הקהילה בעקבות שערורייה רבנית – עניין אקטואלי לצערנו, קוד אתי בעניין יחס הרב לנשים מאת כמה תלמידי חכמים העוסקים בתחום, על מדיניות פסיקה הלכתית מאת הגאון ר"ש דייכובסקי, עקרונות בייעוץ רבני-משפחתי ועוד. הספר פותח בדימוי רב

הקהילה לשליח ציבור, דימוי המתאים יותר לדעת המחבר מאשר הדימויים האחרים – רועה, אב משפחה או מנצח של תזמורת, והוא מסיים בתפילת ציבור – שנזכה לסיום קרוב של ה'אתחלתא' ולגאולה השלמה במהרה. לדעתי שני חלקי הספר המיוחד הזה 'שררה' שהיא עבדות' מהווים ספרי חובה לרבני קהילות מכל הסוגים, וגם לאברכים המתעתדים להיכנס לעולה של רבנות בישראל.

תערוך לפני שלחן. חייו, זמנו ומפעלו של הרי"מ עפשטיין בעל ערוך השלחן. הרב איתם שמעון הנקין הי"ד. עורך: אליעזר יהודה בראדט. ירושלים, מגיד, תשע"ט. 413 עמ'. (02-6330530)

בספר הזה מתקיים הפסוק 'ופחד ורחב לבבך'. מחד הלב מתכווץ מצער כאשר עולה שוב מול העיניים דמותו הנפלאה של המחבר, חד בדרא, עדיו לגאון ותפארת בשדה ההלכה והמחקר התורני, מעורכי 'אסיף' הראשונים, שנפל עם אשתו (דמות מיוחדת בפני עצמה) בידי מרצחים בדרכי השומרון לפני שלוש וחצי שנים, ומאידך הלב מתרחב בשמחה כאשר עוד אחד מפירות לימודו ועיונו ומחקריו יוצא לאור עולם כלול בהדרו. עשרות מאמרים חשובים וארבעה ספרים כבר פורסמו ע"י המחבר המוחנן בחייו ולאחר מותו בגיל 31, וגם ספר זה כולל מאמרים שכבר פרסם על גבי במות שונות בימי חייו, ועוד פרקים רבים שהיו מונחים בספריות מסודרות במחשבו. מיד לאחר תום ימי השבעה 'פרצו' בני המשפחה למחשב הנייד אותו נשא הרב איתם לכל מקום, ומצאו בו אוצרות גנוזים, עשרות תיקיות מסודרות ובהן חומר רב בדרגות עיבוד שונות. בני המשפחה ומכרים ותלמידי חכמים ידידים נגשו אל מלאכת ה'מכה בפטיש' – להפיק מהחומר הנפלא הזה ברכה לדורות, והספר הזה על דמותו של הגאון הגדול בעל 'ערוך השולחן' הוא אחד המשובחים בפירות האלו. המיוחד ברב איתם הי"ד היה השילוב שהיה בו של תלמיד חכם אמיתי עם חוקר והיסטוריון מעמיק ומסודר, ובזיכרונו המדהים ובכישורו המיוחד הוא הקיף כל נושא מכל צדדיו ופרטיו תוך הבנה עמוקה בתוכן הדברים, 'מבפנים' – ולא מבחוץ ככל היסטוריון. ספר 'ערוך השולחן' על או"ח נחשב כ'בן זוגו' של 'משנה ברורה', ואכן פרק שלם עוסק בהשוואה בין שני ספרים אלו, במקומות שבהם מתייחס בעל ערוה"ש למ"ב, ובדיון בשאלה כוחו של מי עדיף בהכרעת הדין – של המ"ב, שאין חולק שדבריו התקבלו בציבור בדורות האחרונים יותר מכל פוסק אחר, או שבוויכוחים 'ראש בראש' ביניהם כוחו הפסיקתי של רי"מ עפשטיין עדיף. המחבר מביא את דעתו זקנו הגרי"א הנקין זצ"ל שכוח בעל ערוה"ש עדיף, ואבי המחבר, הרב יהודה הרצל הנקין שליט"א, מעורכי הספר, מביא בהערה שידוע לו שלפני השוואה זו הייתה הדעה המקובלת, ורק אחרי השוואה נפוץ מאוד והתקבל ברבים

הספר משנה ברורה וכוחו גבר. 'תערוך לפניי שולחן' כולל ביוגרפיה מקיפה ומרתקת של בעל ערוך השולחן ודורו, כולל פרטי השידוך בין בתו לבין גיסו הנצי"ב, והכרעה בשאלה מי היה הראשון שהציע את השידוך הנפלא והמיוחד הזה שממבט ראשון יכול להיראות מוזר – גרושה צעירה ומיוחסת בת פחות משלושים עם דודה המבוגר ממנה בכמעט שלושים שנה... זהו ספר תורני-מחקרי ממדרגה ראשונה, מצבה חיה למחבר שהסתלק מעמנו באיבו, ונחמה פורתא להוריו שי'. ייש"כ לעורך הרב בראדט, תלמיד חכם וחוקר חשוב בזכות עצמו, שהיה בקשר הדוק עם הרב איתם בחייו וכיבדו במותו, על עבודתו הדייקנית והמקצועית.